

This is an Open Access document downloaded from ORCA, Cardiff University's institutional repository: <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/165972/>

This is the author's version of a work that was submitted to / accepted for publication.

Citation for final published version:

Rees, Iwan Wyn 2024. "Un o fethiannau godidocaf" puryddiaeth ieithyddol? Dadansoddiad o batrymau geirfaol Cymraeg y Wladfa heddiw mewn cyd-destun hanesyddol. Gwerddon (Rhifyn arbennig: Deongliadau newydd o'r Wladfa Gymreig) (36) , pp. 87-117.

Publishers page: <https://gwerddon.cymru/storfa-erthyglau/un-o-fethi...>

Please note:

Changes made as a result of publishing processes such as copy-editing, formatting and page numbers may not be reflected in this version. For the definitive version of this publication, please refer to the published source. You are advised to consult the publisher's version if you wish to cite this paper.

This version is being made available in accordance with publisher policies. See <http://orca.cf.ac.uk/policies.html> for usage policies. Copyright and moral rights for publications made available in ORCA are retained by the copyright holders.

“Un o fethiannau godidocaf” puryddiaeth ieithyddol? Dadansoddiad o batrymau geirfaol Cymraeg y Wladfa heddiw mewn cyd-destun hanesyddol (*“One of the most glorious failures” of linguistic purism? An analysis of the contemporary lexical patterns of Patagonian Welsh in historical context*)

Iwan Wyn Rees

*Ysgol y Gymraeg, Prifysgol Caerdydd*¹

Crynodeb

Amcan yr erthygl hon yw dadansoddi agwedd ar dafodiaith Gymraeg y Wladfa a esgeuluswyd, sef ei phatrymau geirfaol cyfoes. Ar sail data a gafwyd o 134 holiadur, dangosir bod yr amrywio geirfaol sydd ar waith yn yr amrywiad hwn ar y Gymraeg wedi ei gyflyru i raddau helaeth gan yr amrywiaeth o gefndiroedd ieithyddol a welir heddiw ymhlith siaradwyr Cymraeg Talaith Chubut. Mae'r canlyniadau, felly, nid yn unig yn dangos sut y mae cydgyffyrddiad tafodieithol hanesyddol wedi chwarae rôl allweddol yn esblygiad tafodiaith draddodiadol y Wladfa, ond hefyd yn archwilio am y tro cyntaf i ba raddau y mae rhaglen addysgol benodol, sef ‘Cynllun yr Iaith Gymraeg’ y Cyngor Prydeinig, yn dylanwadu ar ddefnydd o nodweddion geirfaol ymysg dysgwyr Cymraeg yn y rhanbarth. Nod arall yw ystyried rhai o oblygiadau ehangach y canlyniadau, gan gynnwys perthnasedd ideolegau ieithyddol i batrymau geirfaol hanesyddol a chyfredol Cymraeg y Wladfa.

Summary

The aim of this article is to analyse an under-researched aspect of Patagonian Welsh, namely its current lexical patterns. Based on data obtained from 134 questionnaires, it will be shown that the lexical variation that exists in this variety of Welsh is conditioned to a considerable degree by the variety of linguistic backgrounds found today among Chubut Province’s Welsh speakers. The results therefore not only show how historical dialect contact has played a crucial role in the evolution of traditional Patagonian Welsh, but also explore for the first time the extent to which a specific educational programme, namely the British Council’s ‘Welsh Language Project’, is influencing Welsh learners’ use of lexical features in the region. Another objective is to consider some of the results’ wider implications, including the relevance of language ideologies to the historical and contemporary lexical patterns of Patagonian Welsh.

1. Cyflwyniad

Amcan yr erthygl hon yw dadansoddi elfen benodol o dafodiaith Gymraeg y Wladfa a esgeuluswyd, sef ei phatrymau geirfaol cyfoes mewn cyd-destun hanesyddol.² Maes perthnasol

¹ Hoffwn gydnabod fy nyled i nifer o bobl a'm cynorthwyodd gyda'r erthygl hon: i'm cyd-weithiwr Dr Jonathan Morris am gyngor ar y data a'r profion ystadegol; i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol am grant bach a ganiataodd imi deithio i Dalaith Chubut yn 2016, ac yn bennaf oll, i'r holl aelodau o gymuned Gymraeg Chubut heddiw a fu mor barod i'm helpu gyda'r gwaith maes ac a wnaeth yr astudiaeth hon yn bosib.

² Yn fwy cyffredinol, prin iawn fu dadansoddiadau systematig o'r math arbennig o Gymraeg a siaredir yn y rhanbarth hwn o Dde America, ond yn ddiweddar, ymddangosodd dadansoddiadau o ddatblygiadau ffonolegol

felly (i'r dafodiaith draddodiadol yn arbennig) yw cydgyffyrddiad tafodieithol (*dialect contact*) (Trudgill 1986), sef yn yr achos hwn y modd y daeth gwahanol dafodieithoedd daearyddol at ei gilydd wrth i finteioedd o ymfudwyr o bob prif ranbarth o Gymru ymsefydlu yn y Wladfa rhwng 1865 ac 1912 (G. Williams 1975: tt. 36–7, tt. 75–6), ynghyd â chanlyniadau ieithyddol hynny.³ Ystyrir gan hynny natur arbennig y cymysgu tafodieithol a fyddai wedi dilyn y math hwn o gydgyffyrddiad,⁴ a dangosir yn y man fod cryn dipyn o'r cymysgu cynnar hwn i'w weld hyd heddiw yn Nhalaith Chubut.

Ond nid effeithiau tymor hir cydgyffyrddiad tafodieithol yw'r unig ystyriaeth yma. Llawn mor berthnasol yw'r ystod o siaradwyr Cymraeg a geir yn Chubut bellach o safbwynt cefndiroedd ieithyddol gwahanol;⁵ amrywiaeth nas ceid oni bai am raglen addysgol benodol, sef 'Cynllun yr Iaith Gymraeg' ('y Cynllun' o hyn ymlaen). Gweinyddir y Cynllun gan y Cyngor Prydeinig (British Council Cymru 2023), ond fe'i cyllidir yn bennaf gan Lywodraeth Cymru ac fe'i cefnogir hefyd (yn ymarferol ac yn ariannol) gan Gymdeithas Cymru-Ariannin. Lanswyd y Cynllun yn 1997, dros chwarter canrif yn ôl bellach, yn sgil brwdfrydedd newydd tuag at yr iaith Gymraeg ar ddechrau'r 1990au (R. O. Jones 1996). Diben pennaf y rhaglen addysgol hon yw adfywio'r Gymraeg fel iaith dreftadol, ac ers dechreuad y Cynllun, mae tri athro o Gymru wedi eu neilltuo i wahanol ardaloedd o'r dalaiith bob blwyddyn er mwyn dysgu'r Gymraeg ar wahanol lefelau (i oedolion ac i ddisgyblion ysgol), yn ogystal ag ar gyfer cydlynu gweithgareddau diwylliannol drwy gyfrwng yr iaith.⁶

Gan fod y gydberthynas rhwng patrymau amrywio geirfaol a chefnidiroedd ieithyddol y grwpiau o siaradwyr a gyfranogodd yn yr ymchwil yn gwbl greiddiol i'r astudiaeth hon, bydd

cyfoes yng Nghymraeg y Wladfa, e.e. gan Sleeper (2020) a chennyf innau (Rees 2021^a, 2021^b), a hynny'n bennaf o safbwynt cydgyffyrddiad ieithyddol (*language contact*), h.y. effaith y Sbaeneg ar yr amrywiad hwn o'r Gymraeg.

³ Yn wahanol i ieithoedd mwy imperialaidd, lle y ceir astudiaethau niferus a manwl o ffurfiant a datblygiad tafodieithoedd newydd o safbwynt cydgyffyrddiad tafodieithol (gweler, er enghraifft, Gordon et al. 2004 a Trudgill 2006 yn achos amrywiadau Saesneg hemisffer y de, a Lipski 1994 ar gyfer amrywiadau Sbaeneg De America), Cymraeg y Wladfa yw'r unig dafodiaith 'wladychol' hirhoedlog y gellir ei chysylltu â'r Gymraeg. Rhaid pwysleisio er hynny fod ffenomen cydgyffyrddiad tafodieithol yn berthnasol hefyd i dafodieithoedd yng Nghymru (gweler, er enghraifft, astudiaeth ffonolegol ddiweddar Gruffydd 2023 ar dafodiaith newydd yn un o ysgolion uwchradd cyfrwng Cymraeg Caerdydd).

⁴ Mae'n werth nodi yma nad pob ieithydd sydd o'r farn fod cymysgu tafodieithol, h.y. cymysgu elfennau o wahanol dafodieithoedd sy'n deillio o'r famwlad (neu o'r mamwledydd), yn digwydd yn anochel yn sgil cydgyffyrddiad tafodieithol, er bod Trudgill i'w weld yn amheus o'r safbwynt hwn (gweler Trudgill 2008: t. 242). Fodd bynnag, yn achos Cymraeg y Wladfa, dangosir yn gwbl eglur yng nghwrs yr erthygl hon pa mor berthnasol yw cymysgu tafodieithol i ffurfiant, datblygiad a phatrymau cyfoes y dafodiaith hon.

⁵ Diffinnir y cefndiroedd ieithyddol hyn yn fanylach, gan amlygu eu perthnasedd i ddata'r astudiaeth hon, yn yr amlinelliad o'r fethodoleg (adran 3).

⁶ Un o gerrig milltir diweddaraf y Cynllun oedd agoriad Ysgol y Cwm yn Nhrevelin yn 2016, y drydedd ysgol gynradd ddwyieithog (Cymraeg-Sbaeneg) yn Chubut.

effeithiau cydgyffyrddiad tafodieithol hanesyddol yn ogystal â natur caffaeliad iaith mwy diweddar (drwy'r Cynllun) yn ddau ffactor penodol y bydd yn rhaid eu hystyried wrth ddehongli canlyniadau. Y tri phrif gwestiwn ymchwil yr eir i'r afael â hwynt felly yw'r canlynol:

- (a) A yw patrymau geirfaol Cymraeg y Wladfa heddiw yn cydamrywio â grwpiau gwahanol o siaradwyr y gellir eu rhannu yn ôl cefndiroedd ieithyddol?
- (b) Faint o newidiadau geirfaol sydd i'w gweld yn nhafodiaith draddodiadol y Wladfa ers i'r elfennau hyn gael eu harchwilio am y tro cyntaf ar ddechrau'r 1970au,⁷ a pham?
- (c) I ba raddau y mae data'r grwpiau o ddysgwyr yn amlygu newidiadau geirfaol mwy diweddar, a beth a all roi cyfrif am y patrymau hyn?

2. Ymchwil blaenorol ar eirfa Gymraeg y Wladfa, ynghyd â chysyniadau allweddol

Yn gyntaf, rhaid gosod canolbwynt yr astudiaeth hon, sef amrywio geirfaol yng Nghymraeg y Wladfa, yn ei gyd-destun trawsgenedlaethol a rhyngwladol. Gan fod prinder gwaith blaenorol ar eirfa Gymraeg y Wladfa, mae'r ymgais gyntaf gan R. O. Jones (1973–4, 2015) ar sail gwaith maes ar ddechrau'r 1970au yn hollbwysig.⁸

Un o'i ganfyddiadau sylfaenol oedd bod modd rhannu geirfa tafodiaith Gymraeg y Wladfa i ddau gategori penodol, sef geirfa gyson (lle nad oedd amrywio ar waith) a geirfa amrywiadol (lle'r oedd amrywio yn gyffredin). O blith yr eirfa a archwiliodd (cyfanswm o 97 eitem i gyd),⁹ nodwyd mai 'pur isel' oedd cyfran yr eirfa amrywiadol, gyda 'mwyafrif llethol yr eirfa yn gyffredin i'r Wladfa i gyd' (R. O. Jones 1973–4: t. 291), sef 64.9% ohoni ($n=63/97$), a chyd dim ond 16.5% ($n=16/97$) o'r eitemau a gynhwyswyd yn ei holiadur yn dangos amrywio ar

⁷ Gwnaed yr archwiliad cychwynnol hwnnw gan un ymchwilydd, sef Robert Owen Jones (1973–4, 2015; gweler manylion pellach yn yr adran nesaf).

⁸ Dyma hefyd brif ffynhonnell yr holiadur a ddefnyddiais. Ffynhonnell arall yw'r gwaith maes cychwynnol a wnaed gennyf i yn Nhalaith Chubut yn 2016 ac a alluogwyd gan grant bach oddi wrth y Coleg Cymraeg Cenedlaethol. Arweiniodd hyn at ddatblygu adnodd addysgol ar-lein, sef clipiau sain a nodiadau arnynt, ynghyd â rhestr o nodweddion ieithyddol (Rees 2017: tt. 8–16 o'r cyflwyniad i'r adnodd). Gan mai nod pennaf yr adnodd yw cyflwyno ffurfiau traddodiadol Cymraeg y Wladfa i athrawon sy'n gweithio yn y rhanbarth, nid oes dadansoddiad meintiol o amllder ffurfiau yn rhan o'r gwaith hwn.

⁹ Defnyddiodd R. O. Jones yr holiadur a oedd yn sylfaen i *The Linguistic Geography of Wales* (A. R. Thomas 1973) ar gyfer llunio holiadur ei hun at bwmpas ei waith maes cychwynnol yn y Wladfa. Gellir awgrymu felly y gall rhai bylchau yn yr atlas tafodieithol hwn egluro pam y mae rhai eitemau a fyddai'n berthnasol i eirfa gyson y Wladfa yn absennol ymhlith y 97 a geir yma. Un enghraifft fyddai 'ffroes' *pancake(s)*, tystiolaeth brin o air sydd â'i darddiad yn ne-ddwyrain Cymru ac sy'n arferol drwy'r Wladfa hyd heddiw, ond sy'n absennol o eirfa gyson R. O. Jones.

waith.¹⁰ Ymhellach, dangoswyd bod geiriau o darddiad gogleddol, a gynrychiolai 63.5% ($n=40/63$) o'r eirfa gyson a adnabuwyd, yn llawer mwy cyffredin na'r rhai deheuol cyfatebol; yn wir, y pum gair a nodwyd 'sydd â naws ddeheuol iddynt' (ibid.: t. 292) oedd 'ffwrn', 'llaeth',¹¹ 'symud tŷ', 'oen swci' ac 'angladd',¹² ond nodir bod y tri cyntaf i'w cael yn y canolbarth hefyd. Ar sail gwaith cychwynnol R. O. Jones felly, ynghyd ag archwiliad pellach gennyf innau (Rees 2017), ceir yn Nhabl 1 restr ddethol o enghreifftiau o eirfa gyson y Wladfa.

GOGLEDDOL	DEHEUOL	DE-DDWYREINIOL	GWLADFAOL
<p>allan brifo budr bwrdd cenllysg cur pen dolur gwddw(g) fo ffraeo hwrdd i fyny llwynog nain pigyn clust prysur taid</p>	<p>cynnu ffwrn llaeth march oen swci</p>	<p>clwyd (fferm); cyfetyb i <i>tranquera</i> y Sbaeneg, o'i gymharu â 'g(i)ât' sy'n cyfateb i <i>portón</i> d(i)wedda(f) ('diwethaf'; cf. 'dwytha(f)' y gogledd) ffroes</p>	<p>athraw ('athro') llwybr (ffordd heb ei 'phalmantu', h.y. heb darmac) palfes (oen) ('ysgwydd', neu 'shoulder (o gig oen')) poncins ('pwmpenni') ticin ('matres') tot o fati ('mesur bach o ddiod <i>mate</i>' (< Quechua <i>mati</i>)) singlet ('fest') sgubell ('brwsh')</p>

Tabl 1: Rhai enghreifftiau o eirfa gyson draddodiadol tafodiaith y Wladfa mewn perthynas â'u dosbarthiad daearyddol yng Nghymru

O safbwynt yr eirfa amrywiadol wedyn, dywedir mai 'geiriau o darddiad gogleddol a geir fynychaf o fewn y dosbarth [hwn hefyd]' (ibid.: t. 293), gyda chyfran yr eirfa ogleddol rhwng 50% a 56% mewn pum ardal (Gaiman, Drova Dulog, Lle Cul, Bryn Crwn ac Esquel), ond yn

¹⁰ Disgrifir y gweddill o'r eitemau, sef 18.6% ($n=18/97$) ohonynt, fel rhai 'anfoddfaol' (heb fanylu ymhellach ar ystyr hynny). Gellid felly nodi bod yr eirfa gyson yn gyfwerth â 79.7% ($n=63/79$) o'r atebion 'boddhaol' a gafwyd.

¹¹ Mae'n werth nodi fod modd i 'llaeth' godi hefyd yn yr ardaloedd hynny o'r gogledd lle y mae 'llefrith' yn arferol, naill ai fel talfyriad ar gyfer 'llaeth enwyn' (neu o fewn y term llawn hwnnw), neu ar gyfer yr hylif ffres, cyfan cyn iddo gael ei drin, fel a geir yn 'lorri laeth', er enghraifft (gweler Thomas a Thomas 1989: t. 90). Ymhellach, mae'n werth nodi bod atlas tafodieithol A. R. Thomas (1973: t. 396) yn dangos bod tiriogaeth draddodiadol 'llaeth' yn cynnwys rhannau helaeth o'r gogledd-ddwyrain hefyd, gan gynnwys ardaloedd mor ogleddol â Dyffryn Clwyd. O gofio mai un o gyffiniau Glyndyfrdwy oedd R. J. Berwyn, athro cyntaf y Wladfa, gellir cynnig nad yw'n amhosib i ddylanwad y gŵr hwn gyfrannu at dranc 'llefrith' yn y Wladfa.

¹² Gall 'angladd' godi yn y gogledd hefyd; yn wir, priodolir ambell derm fel 'angladd gwadd' i'r gogledd yn *Geiriadur Prifysgol Cymru*. Mae'n dra phosib er hynny fod amrywio rhwng 'angladd' a ffurfiau ar 'cynhebrwng' yn ymwneud â chywair, a bod yr ail felly yn fwy cysylltiedig â sefyllfaoedd anffurfiol.

uwch ym Mryn Gwyn a Dolavon (75% ac 87% yn y drefn honno).¹³ Crynhoir yn Nhabl 2 felly enghreifftiau o eirfa amrywiadol Dyffryn Camwy a Chwm Hyfryd fel ei gilydd.

GOGLEDDOL		DEHEUOL
goriad	~	allweth
rŵan	~	nawr
nionod	~	winiwns ¹⁴
efo	~	gyda
dodrefn	~	celfi
berfa	~	wilber
ffisig	~	moddion
glöyn byw	~	pilipala ¹⁵

Tabl 2: Rhai enghreifftiau o eirfa amrywiadol draddodiadol tafodiaith y Wladfa mewn perthynas â'u dosbarthiad daearyddol yng Nghymru

Nodir hefyd rai tueddiadau awgrymog gan R. O. Jones (ibid.: t. 293), e.e. ‘dodrefn’ yn unig ym Mryn Gwyn a Dolavon, ond dim ond ‘celfi’ yn yr ardaloedd eraill. Yn yr un modd, pwysleisia fod rhai elfennau o'r eirfa amrywiadol, e.e. ‘rŵan’ ~ ‘nawr’ a ‘cadach’ ~ ‘clwtyn’, yn dangos ‘amrywio deuol drwy’r [D]yffryn i gyd, hynny yw ffurf ogleddol a ffurf ddeheuol yn ddiwahân ym mhob ardal’ (2015: t. 168). Tystiolaeth bellach o hynny yw’r dyfyniad canlynol o gyfweiliad a gefais innau yn 2016 â gwraig o Drelew (ond o’r Drova Dulog yn wreiddiol), sy’n dangos bod modd i ymglyfnewid o’r math hwn ddigwydd o fewn lleferydd un siaradwr hyd yn oed:

Dwi’n deud rŵan a nawr welsoch chi, ond dwi ddim yn cofio p’run sydd o’r sowth a p’run sydd o’r north.

Er mwyn dod i gasgliadau cyffredinol am ffurfiant a datblygiad tafodiaith y Wladfa ar sail yr uchod, rhaid ystyried y sylw canlynol o eiddo R. O. Jones:

Ar ddechrau’r dadansoddi roeddwn i o’r farn mai tafodieithoedd y gogledd a orfu, ond o ddadansoddi’n drylwyrach gwelir mai llinyn mesur **yr ymdoddi a’r safoni** oedd patrwm ieithyddol y Beibl a’r patrymau llafar cyhoeddus a glywid drwy’r Dyffryn i gyd o bulpudau’r capeli (1987: t. 21; fi biau’r print bras)

¹³ Mae angen trin yr ystadegau hyn â gofal er hynny gan mai dau gyfranogwr (hŷn a chanol oed) o bob ardal sy’n sail iddynt, ar wahân i’r Gaiman lle y cafwyd aelod o’r genhedlaeth iau hefyd. Noder bod y rhan fwyaf o’r ardaloedd hyn wedi eu labelu ar y map sy’n ymddangos ar ddechrau’r rhifyn hwn.

¹⁴ Gellid dadlau bod arlliw gogleddol i’r ail <i> (sy’n cynrychioli’r lled-lafariad /j/) yn y ffurf hon, neu o leiaf ynganiad mwy safonol na’r hyn a geir yn y ffurf nodweddiadol ddeheuol, sef ‘winwns’.

¹⁵ Diddorol nodi barn R. O. Jones mai ‘[g]air sy’n encilio [yn y Wladfa]’ (2015: t. 168) yw ‘glöyn byw’ a’i fod yn gyfyngedig i ardaloedd y Gaiman a Bryn Gwyn, lle y clywir ‘pilipala’ hefyd. Mae’n werth nodi mai cyfyngedig i rannau o dde-ddwyrain Cymru oedd y gair hwn, ond i’w ddsbarthiad daearyddol ledaenu yn y famwlad oherwydd cyfres deledu i blant o’r enw ‘Pili Pala’ a ddarlledwyd ar S4C o 1976 ymlaen, i’r fath raddau fel y defnyddir ‘pilipala’ yn gyffredin ymhlith cenedlaethau iau sawl ardal yn y gogledd bellach (Rees 2009: t. 72). Oni bai am y gyfres deledu hon felly, mae’n ddigon posib mai yn y Wladfa yn unig y byddai ‘pilipala’ y Wenhwysseg yn arferol heddiw.

Mae'r 'ymdoddi' a grybwyllir yma yn cyfateb i ffenomen a elwid heddiw yn 'lefelu tafodieithol', un o ganlyniadau posib cydgyffyrddiad tafodieithol a ddiffinnir fel 'a process whereby differences between regional varieties are reduced, features which make varieties distinctive disappear, and new features emerge and are adopted by speakers over a wide geographical area' (Williams a Kerswill 1999: t. 149). Mewn gwirionedd, mae bodolaeth geirfa gyson sylweddol yn nhafodiaith draddodiadol y Wladfa yn dyst i'r lefelu sylweddol a ddigwyddodd. Arwyddocâd defnydd cyson o 'nain' a 'taid' gogleddol, er enghraifft, yw bod y ffurfiau deheuol cyfatebol 'mam-gu' a 'tad-cu' wedi darfod o'r tir (er y byddent yn ddiaw wedi bod yn rhan o gymysgedd tafodieithol degawdau cyntaf y Wladfa). Fodd bynnag, er bod tueddiad cyffredinol i gysylltu lefelu tafodieithol â dim ond lleihad yn nifer y ffurfiau, sylwer bod pwyslais ar ffurfiau newydd hefyd gan Williams a Kerswill. Enghraifft o hyn yng nghydestun Cymraeg y Wladfa fyddai 'mae gyda fo ffroes', lle y mae cyfuno 'fo' gogleddol, 'ffroes' de-ddwyreiniol a chystrawen gyffredinol ddeheuol yn arwain at batrwm newydd, 'gwladfaol'.

Nid oes rhaid i lefelu tafodieithol gyd-ddigwydd â safoni er hynny (ibid.: t. 162),¹⁶ ond mae'n amlwg oddi wrth ddehongliad R. O. Jones uchod mai gweld lefelu fel proses a gyd-ddigwyddai â safoni a wnâi ef yn achos datblygiad tafodiaith y Wladfa. Os gwir y ddamcaniaeth hon, felly, fod safoni ar sail Cymraeg y Beibl ac iaith y pulpud wedi chwarae rôl ganolog yn y lefelu tafodieithol a ffurfiodd Gymraeg y Wladfa, beth sy'n egluro hynny, a pham na fu hynny mor amlwg yn natblygiad tafodieithoedd Cymru?

O ran y modd y daeth safoni ieithyddol yn gyffredin ledled y byd, nid oes modd ysgaru ieithoedd safonol oddi wrth ddatblygiad cenedl-wladwriaethau fel rheol:

... standardisation matured hand-in-hand with the subsequent formation of nation-states, which developed standards for particular political projects involving the creation of an apparently neutral public sphere... colonisation exported this philosophical and political model worldwide and created a need for teachable forms of European languages (Costa et al. 2018: t. 4)

Ymddengys hyn yn amherthnasol ar yr olwg gyntaf i iaith anwladwriaethol fel y Gymraeg, ond rhaid cofio bod hunanlywodraeth i'r Cymry yn elfen ganolog o fenter y gwladfawyr Cymreig.¹⁷ Yn yr un modd, sefydliadau gwladwriaethol pwerus yw gweithredyddion safoni fel rheol:

¹⁶ Fe wŷr sawl rhiant i ddisgybl(ion) sy'n mynychu un o ysgolion cyfrwng Cymraeg de-ddwyrain Cymru, er enghraifft, fod lefelu ansafonol yn bosib wrth i ffurfiau megis 'fi'n mynd' a 'fi gyda bag' amlhau yn eu cartrefi.

¹⁷ Cwbl groes i hyn oedd cymhellion llywodraeth yr Ariannin a ystyriai fod presenoldeb y Cymry yn rhoi cyfreithlondeb iddi hi hawlio tiriogaethau eang ym Mhatagonia (G. Williams 1991: t. 49).

The movement towards standardisation was bolstered through the rise of centralised governments and administration as well as compulsory education and the creation of unified economic and cultural markets... (ibid.: t. 6)

Ond er gwaethaf bychander cymharol y Wladfa a'i statws is o'i chymharu ag eiddo'r wladwriaeth, yr hyn a welwyd yn gynnar yn ei hanes oedd ehangiad sylweddol a chyflym ym mheuoedd yr iaith Gymraeg wrth i'r gwladfawyr cynnar allu rheoli eu sefydliadau eu hunain gan wireddu eu dyhead am ymreolaeth (R. O. Jones 1998: tt. 290–300). Cynhwysai'r rhain eu system addysg (gweler enghraifft o arloesi ieithyddol wrth ddysgu rhifydded yn Ffigur 1, er enghraifft),¹⁸ eu cyrff gwleidyddol a chyfreithiol lleol,¹⁹ eu cwmni dyfrhau (gweler erthygl F. Williams yn y rhifyn hwn), eu papurau newydd (Brooks 2012), eu cwmni cydweithredol ar gyfer masnachu, heb anghofio am eu capeli.

¹⁸ Gellir pori drwy werslyfr R. J. Berwyn, y llyfr Cymraeg cyntaf i gael ei gyhoeddi yn Ne America, ar wefan Casgliad y Werin Cymru (2023^a): <https://www.casgliadywerin.cymru/items/13273#?xywh=-95%2C-1%2C739%2C750&cv=>

¹⁹ Diddorol nodi yn y cyswllt hwn fod gwaith ymchwil ar y gweill gan yr Athro Gwynedd Parry (gohebiaeth bersonol â mi) ar lawysgrif 'Llyfr y Barnwr', sy'n gofnod uniaith Gymraeg o'r achosion llys a fu yn y Wladfa rhwng 1872 ac 1880. Mae'r llawysgrif hon i'w gweld yn Amgueddfa'r Gaiman, a cheir hefyd fersiwn electronig ohoni ar wefan Casgliad y Werin Cymru (2023^b): <https://www.casgliadywerin.cymru/items/14202#?cv=1&xywh=-62%2C0%2C887%2C899>

RHIVIANT					
1	I	un	30	XXX	tri neg
2	II	dau	40	XL	pedwar neg
3	III	tri	50	L	pum' neg
4	IV	pedwar	60	LX	chwe' neg
5	V	pump	70	LXX	saith neg
6	VI	chwech	80	LXXX	wyth neg
7	VII	saith	90	XC	naw neg
8	VIII	wyth	100	C	cant
9	IX	naw	110	CX	cant a deg
10	X	deg	150	CL	cant pum' neg
11	XI	deg un	190	XCO	cant naw neg
12	XII	deg dau	200	CC	dau gant
13	XIII	deg tri	300	CCC	tri chant
14	XIV	deg pedwar	400	CD	pedwar cant
15	XV	deg pump	500	D	pum' cant
16	XVI	deg chwech	600	DC	chwe' chant
17	XVII	deg saith	700	DCC	saith gant
18	XVIII	deg wyth	800	DCCC	wyth gant
19	XIX	deg naw	900	CM	naw cant
20	XX	dau neg	1,000	M	mil
		Dengmil (myrdd, neu leng)			10,000
		Canmil (neu torva)			100,000
		Milvil (miliwn, neu mwna)			1,000,000
		Mil o viliynau			1,000,000,000
		Deusawdd			1,000,000,000,000
		Trisawdd			1,000,000,000,000,000

Chwe' gwagnod ychwanegol ddyry Bedwarsawdd, a chwech eraill roddant Bumsawdd, ac volly yn mlaen hyd Ddegsawdd. Ta hwnt i hyny nid yw dyvais nac angen wedi llunio dim.

Ffigur 1: Adran ar rifyddeg yn *Gwerslyvr Cyntav i ddysgu darllen Cymraeg: at wasanaeth ysgolion y Wladfa* R. J. Berwyn (ail argraffiad 1881: t. 33). Ffynhonnell: Casgliad y Werin Cymru 2023^a; perchennog: Archifau a Chasgliadau Arbennig, Prifysgol Bangor.

I grynhoi, roedd y sefydliadau a ganiataodd i beuoedd y Gymraeg ehangu yn y Wladfa yn cydymffurfio â phatrwm rhyngwladol cyffredinol o safoni wedi ei seilio ar ddyheadau cenedlaetholgar gwladwriaethau annibynnol.²⁰ Yn y cyd-destun hwn felly, gan ystyried hefyd fod cryn orgyffwrdd rhwng aelodau blaenllaw'r capeli (gan gynnwys diaconiaid) ac arweinwyr

²⁰ Nid manylyn dibwys yn y cyswllt hwn yw'r ffaith fod 'Tad y Wladfa', Michael D. Jones, hefyd yn un o dadau cenedlaetholdeb Cymreig modern (James a Jones 2009). Yn wir, gellir ystyried yr arloesi ieithyddol a welwyd yn ystod degawdau cyntaf y Wladfa – yr hyn a alwyd gan G. A. Davies (1976: t. 69) yn '[g]yfnod annibyniaeth yr iaith Gymraeg' – yn un o lwyddiannau mawr cenedlaetholdeb Cymreig. Y syndod efallai yw bod y gwladfawyr cynnar fel petaent wedi creu egin-wladwriaeth Gymreig (gyda'u cyfreithiau, er enghraifft, a'u cyfansoddiad eu hunain hyd yn oed), er gwaetha'r ffaith fod rhai o arweinwyr blaenllaw'r Wladfa wedi cydnabod sofraniaeth Archentaidd yn gyfnewid am y tir a dderbyniwyd o'r dechrau (Coupland a Garrett 2010: t. 8).

gwleidyddol, cyfreithiol ac economaidd y Wladfa,²¹ nid yw'n syndod bod Cymraeg ysgrifenedig y Beibl a phatrymau llafar y pulpudau wedi chwarae rôl yn yr arloesi ieithyddol a welwyd, a chan hynny, yn ffurfiant y dafodiaith newydd.

Perthnasedd ideolegau ieithyddol

Cwestiwn arall a gyfyd yw i ba raddau y mae ideolegau ieithyddol penodol yn berthnasol i ffurfiant a datblygiad tafodiaith Gymraeg y Wladfa? O ystyried perthnasedd cenedlaetholdeb Cymreig i ddatblygiad y Wladfa, mae'n werth tynnu sylw at un ideoleg benodol, sef yr ideoleg iaith safonol. Diffinnir hon gan Dołowy-Rybińska a Hornsby fel a ganlyn:

[...] the belief that a particular form of language, usually the variety that is used by the most powerful group in society, is superior in some way to other varieties of the language. The standard variety of a language is often based on written forms [...] (2021: t. 105)

Fodd bynnag, rhaid crybwyll yma rai o honiadau dadleuol Peter Trudgill, awdurdod ar amrywiadau trefedigaethol ar y Saesneg, yn ogystal ag un o sylfaenwyr maes cydgyffyrddiad tafodieithol (Trudgill 1986). Yn ei ymdriniaeth â Saesneg Seland Newydd, dadleua Trudgill (2006) i lefelu tafodieithol fod yn broses greiddiol yn ffurfiant yr amrywiad hwnnw, ond gwrthyd yn llwyr y posibilid fod modd i ideoleg (neu hunaniaeth o ran hynny) chwarae unrhyw rôl wrth i dafodiaith newydd ymffurfio mewn sefyllfaoedd trefedigaethol/gwladychol *tabula rasa*. Un rheswm a roddir i geisio cyfiawnhau'r safbwynt hwn yw'r canlynol:

The notion of stigma would [...] be a dangerous one to use in a colonial situation where contact with the prestige norms of the mother country had been weakened (Trudgill 2006: t. 154)

Un arall yw hwn:

[...] in early New Zealand, no mechanisms were in place for the effective dissemination of prescriptive views (ibid.)

Ymddengys er hynny mai'r gwrthwyneb a ddigwyddodd yn y Wladfa wrth i 'normau bri y famwlad' a 'safbwyntiau rhagysgrifiadol' ddod yn fwyfwy cyffredin wrth i beuoedd y Gymraeg ehangu.²² Yr un mor amheus yw awgrym Trudgill mai'r cyfrannau o ymfudwyr o bob rhanbarth yn y famwlad (neu'r mamwledydd) sy'n hollbwysig o safbwynt canlyniad unrhyw gymysgu tafodieithol:

²¹ Aeth G. Williams (1991: t. 106) cyn belled ag awgrymu bod 'non-agricultural employment depended to a large extent upon one's religious involvement'.

²² Gellir derbyn er hynny nad dyblygiad llwyr o safonau Cymru a gafwyd wrth i rai elfennau ieithyddol dorri tir newydd, e.e. wrth ddatblygu orgraff newydd i'r Wladfa y gwelir ei hôl hyd heddiw yn ffurfiau ysgrifenedig enwau lleoedd fel 'Trevelin' a 'Dolavon'.

... what happened [in New Zealand and the other Southern Hemisphere colonies] was [...] that the minority quite simply and mechanistically accommodated to the majority. (ibid.)

Yn wir, gellir yn rhwydd ddiystyru perthnasedd y cyffredinoliad hwn i sefyllfa tafodiaith y Wladfa. Nid yn unig y mae mapiau gan G. Williams (1975: tt. 36–7, tt. 75–6) yn dangos yn glir mai'r de-ddwyrain oedd man preswyllo canran uchel o deithwyr y *Mimosa* yn 1865,²³ ond amlygir hefyd fod tua 70% o ymfudwyr yr ail don fawr yn 1875–6 yn preswyllo yn ardaloedd glofaol Aberdâr, Pontypridd, Dowlais a Chymoedd Rhondda. O gymhwyso honiad y dyfyniad diwethaf gan Trudgill felly, yr hyn a ddisgwyliid fyddai llawer o ymgymhwyso tuag at ffurfiau'r de (a'r de-ddwyrain yn arbennig), ond chwalu y mae'r ddamcaniaeth honno pan ddadansoddir geirfa draddodiadol y Wladfa (gweler uchod).²⁴

Yn groes i awgrym Trudgill uchod felly, rhaid ystyried y posibilrwydd fod ideolegau ieithyddol, ac ideoleg iaith safonol yn neilltuol, yn berthnasol iawn i ffurfiant a datblygiad tafodiaith Gymraeg y Wladfa. Er nad hawdd yw dod o hyd i dystiolaeth bendant o hynny yn negawdau cyntaf y Wladfa, ceir er hynny ambell ffynhonnell awgrymog. Cymerer er enghraifft y sylw hwn o eiddo Lewis Jones, arweinydd ymarferol yr ymsefydliad, sydd nid yn unig yn awgrymu bod lefelu a safoni ieithyddol cyflym wedi digwydd ar ddechrau cyfnod y Wladfa, ond bod hyn hefyd yn destun llawenydd iddo:

Pe na wnaethai y Wladfa ddim ond lledu ein Cymreigedd i vod yn anrhaethol hwnt i hwntw a northman, yr oedd hynny yn iechyd cenedlaethol (Jones 1898: t. 184)

²³ Gwelir bod y rhan fwyaf o'r rhain a oedd yn byw yn y de-ddwyrain yn 1865 wedi eu geni yn y de hefyd.

²⁴ Rhaid cyfeirio yma at y posibilrwydd fod ymfudwyr diweddarach na'r minteioedd cyntaf wedi cael effaith fawr ar ddatblygiad tafodiaith y Wladfa, gan beri iddi ddod yn fwy gogleddol na'r hyn ydoedd ar ddechrau cyfnod y Wladfa. Mewn gwirionedd, mae'n berthnasol ystyried hynny gan fod mwyafrif llethol yr ymfudwyr a gyrhaeddodd ar yr *Orita* yn 1911 yn ogleddwyr (a'r rhan fwyaf o'r rheini o Ddyffryn Ogwen, Dyffryn Conwy a Ffestiniog), er mai dim ond 113 oedd cyfanswm y fintai yn yr achos hwn (gweler G. Williams 1975: t. 155). Fodd bynnag, theori a allai danseilio'r posibilrwydd hwn yw'r hyn a elwir yn 'Effaith y Sylfaenwyr'. Yn ôl Trudgill, '[...] the founder effect implies that the linguistic founding population of an area has a built-in advantage when it comes to the continuing influence and survival of their speech forms, as opposed to those later arrivals' (2006: tt. 163–4). Er bod Lipski (1994: t. 54) yn cynnig y gallai dylanwad ieithyddol mintai newydd o ymsefydlwyr fod yn sylweddol ar dafodiaith sy'n esblygu, mae lle i gredu bod 'Effaith y Sylfaenwyr' yn berthnasol i sefyllfa tafodiaith y Wladfa. Mewn cyfweiliadau a gefais â dwy fenyw hŷn (y naill o Esquel a'r llall o'r Gaiman), er enghraifft, daeth i'r amlwg fod eu tadau wedi cyrraedd o Gymru yn 1911 (y naill o Ddyffryn Ogwen a'r llall o Ddyffryn Conwy), ond er gwaethaf hynny, nodwyd nifer o ffurfiau gwladfaol sy'n tarddu o dde Cymru ganddynt, e.e. 'ffroes', 'ffein', 'ffwrn' ac 'mae gyda fi'. Diddorol nodi awgrym Birt (2005: t. 121) yn y cyswllt hwn y byddai dylanwad ymfudwyr cynnar 1875–6, hyd yn oed, wedi bod yn ymylol (yn ieithyddol ac yn gymdeithasol) ar deithwyr y *Mimosa* a'u disgynyddion.

Ymddengys er hynny mai camsyniad fyddai tybio bod yr arweinydd hwn, a hanai o ardal Caernarfon yn wreiddiol,²⁵ yn ystyried ffurfiau'r de yn gydradd â rhai'r gogledd. Yn wir, honna R. Bryn Williams i Lewis Jones geryddu gweithwyr y rheilffordd unwaith tua 1886, gan ddangos rhagfarn tuag at ddeheuwr:

Dyna fel yr ydach chi, pobl y Sowth, os na fydd popeth wrth eich bodd, byddwch yn gweiddi am streic, myn uffern i (yn R. B. Williams 1962: t. 193)

Mae'n gredadwy felly fod ideoleg iaith safonol yn mynd law yn llaw â thuedd i warthnodi amrywiadau deheuol (a'i siaradwyr hefyd o bosib),²⁶ ond a oes tystiolaeth fwy diweddar o'r Wladfa i awgrymu y gallai hyn fod yn wir hyd heddiw? Er mwyn ystyried hynny, dyma ddyfyniad o gyfweiliad a gefais â brawd (siaradwr 1) a chwaer (siaradwr 2) o gyffiniau Trevelin yn 2016:

SIARADWR 1: Berfa. Pam bo' nhw'n deud wilber yn y Gaiman, dwi ddim yn dyall. Berfa ddyla fo fod, nid wilber. Hogia'r Wilber! Pam? Gair Saesneg! Dwi'm yn dyall. Ond dyna fo, dyna be... Cymry fan hyn a geiria Saesneg yn bla efo nhw. Dod o'r de Cymru [*sic*] a...

SIARADWR 2: Cyrtans a pilw a thanciw – pawb. Ia, os nad ydyn nhw'n darllen Cymraeg, dyna be maen nhw'n ddeud.

SIARADWR 1: A winwin yn lle nionod – *onion*. Oedd Dad yn sylwi ar betha fel'a i gyd. A carrots oeddau nhw'n ddeud, teulu'r *** [teulu Mam]. Oedd. Llauer o eiria Saesneg. Moron [i ni]. Oedd Dad yn gofalu am betha fel'a.

Mae'n amlwg felly nad synied am Gymraeg y de fel amrywiad cydradd â Chymraeg y gogledd a wna Siaradwr 1, a bod tuedd hefyd i gysylltu ffurfiau sy'n tarddu o dde Cymru â'r defnydd o fenthyciadau Saesneg.²⁷ Mewn termau eraill, ymddengys fod ideoleg buryddol,²⁸

²⁵ Awgrymwyd mewn gwaith blaenorol hefyd fod arwyddocâd neilltuol i'r ffaith mai o ogledd Cymru yr hanai nifer helaeth o arweinwyr cynnar y Wladfa, nid Lewis Jones yn unig, ond hefyd R. J. Berwyn, Edwin Cynrig Roberts a Hugh Hughes (Cadwan Gwynedd), yn ogystal â llauer o'i gweinidogion (R. O. Jones 2015: tt. 170–1; Birt 2005: tt. 120–1).

²⁶ Yn *Llythyrau'r Wladfa Cyfrol 1 (1865–1945)* (2009), a olygwyd gan Mari Emlyn, anarferol iawn yw'r llythyrau a ysgrifennwyd mewn tafodiaith ranbarthol. Eithriad diddorol er hynny yw dau lythyr a ysgrifennwyd mewn ffurf ar y Wenhwyseg (dde-ddwyreiniol) i rifynnau Ionawr a Chwefror 1891 o *Y Drafod* gan un arddelai'r ffugenw 'Sincyn' (Emlyn 2009: t. 144). Er mai mynegi pryder am gyflwr y ffyrdd rhwng Trelew a'r Gaiman y mae 'Sincyn', mae'n amlwg mai â'i dafod yn ei foch y mae'n ysgrifennu, ac mai at bwrpas ychwanegu dogn o hiwmor y defnyddir y Wenhwyseg yma. Cynhwysir yma, er enghraifft, y bentyceiriau 'reparo' a 'warnins', a defnyddir yr ymadrodd 'wyr budir [*sic*]' gan chwarae ar amwysedd y gair 'budr'. Yn wir, gan fod y rhagenw 'o' yn ymddangos sawl gwaith yn yr ail lythyr, nid yw'n amhosib mai gogleddwr yn dynwared rhai siaradwyr mwy de-ddwyreiniol sydd wrthi, er ei bod hefyd yn bosib fod yr amrywio hwn yn dynodi newid o 'fe'/'e' i 'fo'/'o' ymhlith siaradwyr o darddiad deheuol. Y naill ffordd neu'r llall, yr awgrym yma yw bod y Wenhwyseg yn fwy o destun gwawd (neu ysgafnder o leiaf) na bri yn y Wladfa.

²⁷ Nid yw'r tueddiad hwn i ystyried bod Cymraeg y gogledd yn rhagori ar Gymraeg y de yn gyfyngedig i ardal Trevelin (Cwm Hyfryd) mewn unrhyw fodd. Mewn cyfweiliad yn 2016 â gwraig o'r Gaiman yn Nyffryn Camwy (a ddefnyddiwyd ar gyfer Rees 2017), sylwyd ar yr un ymagwedd, gyda thafodieithoedd deheuol yn cael eu cysylltu ag elfennau Saesneg. Gellir gwrandao ar glip o'r cyfweiliad sy'n amlygu hynny yma: <https://llyfngell.porth.ac.uk/View.aspx?id=3666~4v~6bmQEM7d>

²⁸ Fel yr awgryma Brooks (2012: tt. 141–2; 2018), ceir elfen buryddol hefyd i'r termau Cymraeg a fathwyd ac a ddefnyddiwyd mewn hysbysebion yn rhifynnau cynnar *Y Drafod*, e.e. 'ariandy' (nid 'banc') ac 'oriadurfa' (nid 'siop watsys a chlociau'). Cynigia Brooks (2012: t. 142) yn argyhoeddiadol fod elfen o gyfieithu llythrennol o'r

sy'n amlwg wedi ei throsglwyddo o genedlaethau blaenorol, yn arwain at ffafrio ffurfiau gogleddol, a bod elfennau deheuol sy'n gyffredin yng ngeirfa amrywiadol y dafodiaith o dan lach ambell siaradwr hyd heddiw. Gellir cynnig felly fod yr ideoleg iaith safonol sydd ar waith yma yn egluro i raddau helaeth amlygrwydd y ffurfiau gogleddol a geir yng ngeirfa gyson Cymraeg y Wladfa.

3. Methodoleg

Dull gweithredu

Cyflawnwyd y gwaith maes sy'n sail i'r astudiaeth hon mewn dau ranbarth penodol o Dalaith Chubut, sef Dyffryn Camwy a Chwm Hyfryd, ym Mai 2018 (gweler y map ar ddechrau'r rhifyn hwn). Un elfen o'r gwaith maes hwnnw oedd dosbarthu holiaduron dwyieithog (Sbaeneg-Cymraeg), a'r data sy'n deillio o'r rheini yw craidd yr erthygl hon.²⁹ Daethpwyd o hyd i ymatebwyr addas drwy addasu'r dechneg 'ffrind-i-ffrind' (Milroy 1987: t. 66) a ganiataodd imi dynnu ar y cysylltiadau a oedd gennyf eisoes yn y ddau ranbarth.³⁰ Fel ymchwilydd, gallwn ofyn felly i'm cysylltiadau fy nghyflwyno i bobl eraill yn y gymuned (e.e. mewn ymarferion côr, gwersi dawnasio, gweithgareddau Menter Patagonia, cyrddau crefyddol, ac yn nhai nifer o siaradwyr hŷn), ac yna eu perswadio i lenwi a dychwelyd holiadur erbyn dyddiad penodol (ar adeg cyfweliad weithiau). Mewn rhai achosion, argymhellwyd imi anfon holiadur drwy e-bost at rai a breswyliai bryd hynny y tu allan i Dalaith Chubut.

Yr holiadur

Diben yr holiadur a ddosbarthwyd oedd mynd i'r afael â chwestiynau ymchwil yr astudiaeth hon (gweler adran 1 uchod). Golygai hynny gasglu data demograffig (e.e. yn ymwneud ag oedran, rhywedd, cefndir ieithyddol ac addysgol, ardaloedd magwraeth a phreswylfeydd

Sbaeneg yn rhan o'r buryddiaeth hon hefyd, e.e. bod 'ymgyngorfa ddeintyddol' yn deillio o *consultorio dental*, a bod 'gweithfa fodurol' ar ddelw *taller mecánico*.

²⁹ Efen arall oedd y cyfweliadau a gefais â siaradwyr o wahanol gefndiroedd (cyfanswm o 33 chyfweliad â 36 unigolyn, yn ychwanegol at y 23 chyfweliad a gefais yn 2016 â 25 unigolyn). Fodd bynnag, ar wahân i'r dystiolaeth ansoddol a ddefnyddiwyd yn yr adran flaenorol, cyfyngir canlyniadau'r erthygl hon i ddata meintiol yr holiaduron.

³⁰ Defnyddiwyd y dechneg hon yn flaenorol mewn nifer o astudiaethau sosioieithyddol ledled y byd, e.e. yn Seland Newydd (Holmes et al. 1991), Awstria (Lippi-Green 1989), Awstralia (Horvath 1985) a Brasil (Bortoni-Ricardo 1985).

cyfredol), yn ogystal â data tafodieithol (h.y. ymatebion i gwestiynau amlddewis lle'r oedd disgwyl i gyfranogwyr ddewis eu ffurfiau Cymraeg pob-dydd a gyfatebai i eiriau neu ymadroddion Sbaeneg penodol). Penderfynwyd defnyddio'r dull cyfieithu amlddewis hwn ar gyfer eitemau geirfaol (yn hytrach na gofyn iddynt ddisgrifio lluniau, dyweder) er mwyn annog cyfranogiad llawn a sicrhau cysondeb i'r holl atebion, gan gadw mewn cof y byddai lefelau rhuglder a hyder yn y Gymraeg (fel iaith dreftadol, leiafrifol) yn rhwym o amrywio'n fawr (gweler isod). Fe'i gwnaed yn gwbl glir yn y cwestiynau y dylai'r ymatebwyr ddewis mwy nag un ffurf ieithyddol os oeddynt yn eu defnyddio yn eu 'Cymraeg llafar pob-dydd', yn bennaf er mwyn sefydlu i ba raddau y ceir amrywio geirfaol o fewn iaith unigolion o wahanol grwpiau.

Rhaid cydnabod yma fod pennu'r ffin rhwng defnydd gweithredol ac un goddefol yn heriol ar sail data holiadur yn unig. Gellir barnu er hynny fod y dull yn addas ar gyfer darparu archwiliad cychwynnol o batrymau ieithyddol. O ran y nodweddion geirfaol a dargedwyd, cynhwysai'r holiadur ddetholiad o 35 newidyn geirfaol; 17 o'r eirfa gyson draddodiadol a 18 o'r eirfa amrywiadol (gweler adran 2 uchod).³¹ Detholiad pellach o ganlyniadau 8 newidyn geirfaol sy'n dilyn yn adran 4 isod.

Cyfranogwyr

Arwydd o lwyddiant y dull casglu a ddefnyddiwyd yw'r ffaith i 140 holiadur gael eu dychwelyd ataf cyn imi adael Talaith Chubut. Dangosir yn Nhablau 3–6 sut y cafwyd cynrychiolaeth amrywiol yn ôl oedran, rhywedd, man preswyllo (heddiw) a'r dull o gaffael y Gymraeg. Fodd bynnag, gan fod 5 siaradwr benywaidd wedi eu magu (yn rhannol neu'n llwyr) yng Nghymru, ac un arall ag ymatebion ieithyddol tra anghyflawn gan mai yn y capel yn unig y daeth ar draws y Gymraeg, penderfynwyd hepgor y chwe ymatebydd hyn gan seilio'r canlyniadau ar ddata 134 o'r cyfranogwyr (a amlygir rhwng cromfachau yn Nhablau 3–5).

³¹ Cynhwysai'r rhan hon o'r holiadur rai cwestiynau yn ymwneud â nodweddion ffonolegol a chystrawennol hefyd, ond nis defnyddir at bwrpas yr astudiaeth eirfaol hon.

Oedran	<i>n</i>
10–19	19 (17)
20–39	21 (21)
40–59	44 (40)
60–79	35 (35)
80–99	20 (20)
Heb ei nodi	1 (1)
	140 (134)

Tabl 3: Nifer yr ymatebwyr o bob grŵp oedran

Rhywedd	<i>n</i>
Benywod	103 (98)
Gwrywod	37 (36)
	140 (134)

Tabl 4: Nifer yr ymatebwyr o'r grwpiau rhywedd a gafwyd

Rhanbarth	<i>n</i>
Dyffryn Camwy	100 (95)
Cwm Hyfryd	33 (32)
Buenos Aires	4 (4)
Arall	3 (3)
	140 (134)

Tabl 5: Nifer yr ymatebwyr sy'n byw heddiw yn y rhanbarthau a nodir

Dull caffael y Gymraeg	<i>n</i>
Ar yr aelwyd yn unig (= 'siaradwyr treftadol' (ST))	56
Ar yr aelwyd a thrwy'r Cynllun (= 'dysgwyr treftadol' (DT))	26
Drwy'r Cynllun yn unig (= 'dysgwyr ail iaith' (DAI))	52
Drwy'r capel yn unig	1
Yng Nghymru	5
	140

Tabl 6: Nifer yr ymatebwyr yn ôl dulliau o gaffael y Gymraeg

Dylid cydnabod nad sampl hollol gynrychioliadol o boblogaeth Gymraeg sy'n hano o Ddyffryn Camwy a Chwm Hyfryd a gafwyd; byddai hynny'n anymarferol mewn gwirionedd,

nid yn unig oherwydd cyfyngiadau amser, ond oherwydd nad yw nifer y siaradwyr Cymraeg mewn gwahanol ardaloedd yn Chubut yn hysbys.³² Wedi dweud hynny, nid sampl mympwyol o gafwyd chwaith. Bu trafod manwl a chynllunio rhyngof a'm cysylltiadau ynglŷn â'r ffyrdd gorau o gael croestoriad o siaradwyr o wahanol gefndiroedd ieithyddol.

O ran y dosbarthiadau o siaradwyr a welir yn y canlyniadau, penderfynais wahaniaethu rhwng 'dysgwyr ail iaith' (DAI), a fagwyd yn llwyr drwy gyfrwng y Sbaeneg, a 'siaradwyr treftadol' (ST), sy'n cynnwys 'dysgwyr treftadol' (DT) fel categori yn ei hawl ei hun. Diffinnir 'siaradwyr treftadol' gan Polinsky a Kagan (2007: t. 368) fel 'people raised in a home where one language is spoken who subsequently switch to another dominant language'. Mantais troi at gysyniad 'siaradwyr treftadol' (yn hytrach na defnyddio'r term arwynebol 'siaradwyr iaith gyntaf') yw ei fod yn cydnabod y gwahaniaethau sylweddol a all godi rhwng unigolion a'i gilydd o fewn y categori hwn.³³ Dylid cadw mewn cof felly nad grŵp unffurf yw siaradwyr Cymraeg treftadol yn Nhalai Chubut heddiw, a bod y canlyniadau sy'n dilyn yn gwahaniaethu'n gyson rhwng 'siaradwyr treftadol' (nad ydynt erioed wedi derbyn addysg ffurfiol yn y Gymraeg) a 'dysgwyr treftadol' (h.y. siaradwyr treftadol sydd wedi dilyn cyrsiau Cymraeg, fel arfer ar y cyd â 'dysgwyr ail iaith').³⁴

Dadansoddiad

Gan mai holiaduron ffisegol (nid rhai electronig) a gafwyd fel rheol, crynhowyd atebion llawn pob un ohonynt i daenlen Excel yn y lle cyntaf. Er bod llawer o bosibiliadau o ran cydberthyniadau rhwng newidynnau annibynnol (megis oedran ac ardal) a defnydd o nodweddion ieithyddol, penderfynwyd cyfyngu cwmpas y dadansoddiad hwn i effaith cefndir

³² Er gwaethaf twf graddol yn nifer y disgyblion sy'n mynychu ysgolion cynradd dwyieithog (Cymraeg-Sbaeneg), rhaid pwysleisio mai lleiafrif llethol o boblogaeth Chubut (sydd â chyfanswm o dros 600,000 o drigolion bellach) sy'n siarad yr iaith. Er bod ambell ffynhonnell ddiweddar (e.e. James 2014) wedi awgrymu y gallai hyd at 5,000 o siaradwyr Cymraeg fod yn y dalaith heddiw, yr hyn y dylid ei bwysleisio yma yw bod dyfodol y Gymraeg fel iaith dreftadol leiafrifol yn parhau'n ansicr yn y rhanbarth hwn o'r Ariannin, yn bennaf oherwydd diffyg trosglwyddiad cyffredinol yr iaith ar yr aelwyd.

³³ Cynigiwyd gan Polinsky a Kagan (2007: tt. 370–2) fod continwmm o sgiliau llafar ymhlith 'siaradwyr treftadol', yn ymestyn o siaradwyr 'acrolectaidd' ('high-proficiency near-native') i rai 'basilectaidd' ('lowest-proficiency'). Er hynny, mae lleoli siaradwyr Cymraeg treftadol ar gontinwmm o'r math hwn yn mynd y tu hwnt i gwmpas yr astudiaeth hon.

³⁴ Mae'r grwpiau 'dysgwyr ail iaith' a 'dysgwyr treftadol' yn cynnwys rhai a fynychodd un o dair ysgol gynradd ddwyieithog Cymraeg-Sbaeneg Chubut. 6 'dysgwyr treftadol' (pob un rhwng 10 ac 19 oed) ynghyd ag 8 'dysgwyr ail iaith' (3 rhwng 10 ac 19 oed a 5 rhwng 20 a 29) a nododd fod yr ysgol yn un elfen o'u caffaeliad o'r Gymraeg. Dylid pwysleisio er hynny fod darpariaeth ddwyieithog yr ysgolion yn gorgyffwrdd â gwersi Cymraeg allgyrsiol y Cynllun (gyda'r nos), a fynychir gan ddisgyblion oedran uwchradd a hŷn. Byddai angen gwaith ymchwil pellach felly er mwyn cymharu defnydd disgyblion cyfredol yr ysgolion cynradd o nodweddion tafodieithol ag eiddo dilynwyr y Cynllun nad ydynt wedi derbyn addysg gynradd ddwyieithog.

ieithyddol y cyfranogwyr ar batrymau geirfaol gan mai'r gydbertynas honno sy'n greiddiol i'r astudiaeth hon. Aed ati felly i drefnu'r data yn systematig ar gyfer cyflawni dadansoddiadau meintiol ar bob eitem geirfaol, h.y. drwy lunio tablau rhifiadol ar gyfer pob newidyn, gellid cyfrifo canrannau y siaradwyr a ddewisodd bob opsiwn geirfaol o blith cyfanswm yr ymatebion a gafwyd gan bob grŵp. Y tablau hyn yw sail barrau wedi eu stacio (*stacked bars*) yr adran nesaf, a grëwyd drwy feddalwedd Excel.³⁵

Cynhaliwyd profion ystadegol hefyd er mwyn gweld a oedd y gwahaniaethau rhwng cefndiroedd ieithyddol yr ymatebwyr yn arwyddocaol ai peidio. Defnyddiwyd Prawf Tebygolrwydd Union Fisher ($\alpha = 0.05$) pan oedd i'r newidyn geirfaol dan sylw rif llai na 5 mewn mwy nag 20% o gelloedd, neu pan oedd rhif o 0 mewn unrhyw gell. Fel arall, defnyddiwyd Prawf *Chi* (χ) Sgwâr Pearson gyda Chywiriad Yates ($\alpha = 0.05$).

4. Canlyniadau

Trown nesaf at y canlyniadau, gan ymdrin yn gyntaf â thri newidyn o'r eirfa gyson draddodiadol, yn bennaf er mwyn gweld a yw eu defnydd yn dal i fod yn sefydlog, h.y. yn unffurf ar draws pob grŵp o siaradwyr, sef y 'siaradwyr treftadol' (ST), y 'dysgwyr treftadol' (DT) a'r 'dysgwyr ail iaith' (DAI). Bwrir golwg wedyn ar bum newidyn o'r eirfa amrywiadol draddodiadol, eto er mwyn gweld a oes amrywio ar waith o hyd, ynteu a oes gwahaniaethau rhwng grwpiau i'w gweld a allai ddynodi bod newidiadau ar y gweill.

Eitemau o'r eirfa gyson draddodiadol

Gan ddechrau â Ffigur 2, mae'n amlwg mai ffurf draddodiadol y Wladfa, sef y 'nain' ogleddol, sy'n arferol ymhlith pob un o'r grwpiau, sef ST ($n=56$), DT ($n=26$), a DAI ($n=52$).³⁶ Dengys prawf ystadegol nad yw'r gwahaniaethau rhwng gwahanol gefndiroedd

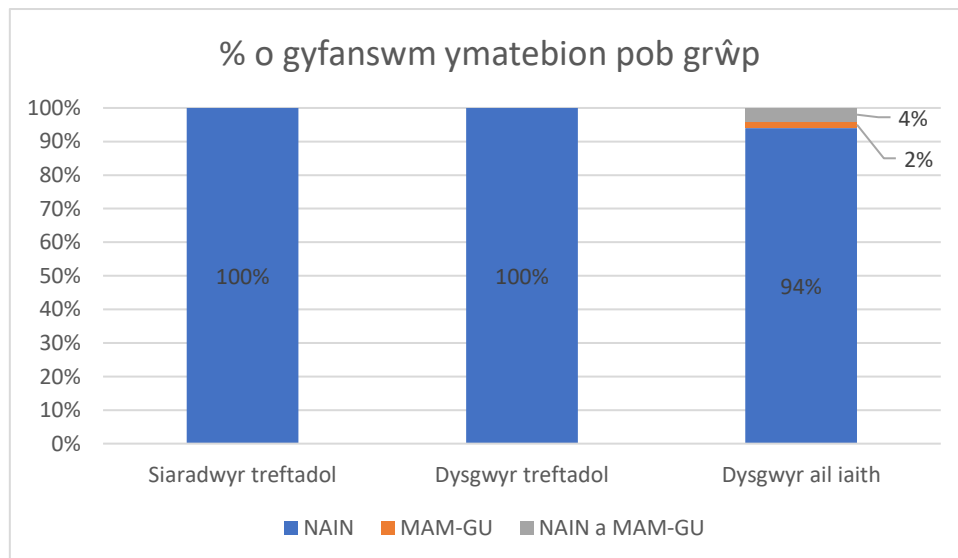
³⁵ Penderfynwyd peidio ag ystyried ymatebion yn ymwneud â bylchau gweigion yn hytrach na thiciau mewn rhai achosion. Er ei bod yn debygol fod diffyg ateb yn gyfystyr â diffyg caffaeliad o unrhyw air perthnasol, ni ellir cymryd hynny'n ganiataol yn achos pob bwch. Wrth ymdrin â'r data yn adran 4 felly, amlygir nifer yr ymatebwyr a atebodd bob cwestiwn (cyfanswm y sampl cyfan ynghyd â nifer pob grŵp unigol), sef sail y canrannau a ddangosir ym mhob ffigur.

³⁶ Drwy gydol yr adran hon, mae'r n a nodir mewn cromfachau yn y testun yn cyfeirio at nifer yr ymatebwyr ym mhob grŵp, nid y nifer a ddewisodd unrhyw ateb penodol.

ieithyddol yr ymatebwyr yn arwyddocaol yn yr achos hwn (Prawf Tebygolrwydd Union Fisher, $p = 0.2159$).³⁷

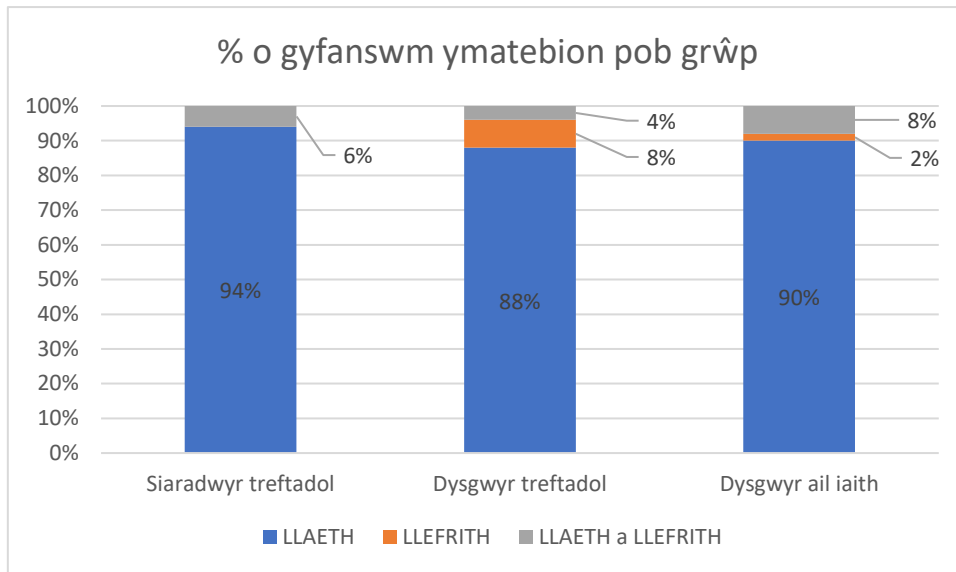
Sefyllfa debyg a geir yn Ffigur 3 hefyd, lle y gwelir mai'r 'llaeth' traddodiadol, ffurf sy'n codi'n amlach yn ne Cymru y tro hwn, sy'n arferol gan ST ($n=54$), DT ($n=25$), a DAI ($n=52$) fel ei gilydd (er bod ambell ateb prin â 'llefrith' gan bob grŵp hefyd). Mae prawf ystadegol nad yw'r gwahaniaethau rhwng gwahanol gefndiroedd ieithyddol yr ymatebwyr yn arwyddocaol yn yr achos hwn chwaith (Prawf Tebygolrwydd Union Fisher, $p = 0.3332$).

Hyd yma felly, parhad trawiadol sydd i'w weld yn yr eirfa gyson draddodiadol. Fodd bynnag, ceir darlun mwy cymysg o lawer yn Ffigur 4, lle y gwelir amrywio ar waith rhwng 'cur pen' gogleddol yr eirfa gyson draddodiadol (gweler Tabl 1 uchod) a'r 'pen tost' deheuol ei darddiad. Rhaid pwysleisio er hynny mai 'cur pen' yw'r unig air cyffredin o hyd ymhlith y ST ($n=52$) nad ydynt wedi dilyn cwrs Cymraeg, ond yr hyn sy'n drawiadol yma yw mai'r gwrthwyneb sy'n wir am DAI ($n=49$) y Cynllun, h.y. 'pen tost' yw unig air cyffredin y grŵp hwn. Diddorol hefyd yw sefyllfa'r DT ($n=25$), sy'n amlwg yn y tir canol hefyd o ran eu canlyniadau: er mai 'pen tost' yw'r ateb a gafwyd gan y mwyafrif (52%), cafwyd 'cur pen' yn unig gan bron draean (32%) o'r grŵp hwn, yn ogystal â'r ddau air gan gyfran lai (16%). Dengys prawf ystadegol fod y gwahaniaethau rhwng y grwpiau yn arwyddocaol yn yr achos hwn (Prawf Tebygolrwydd Union Fisher, $p < 0.001$).

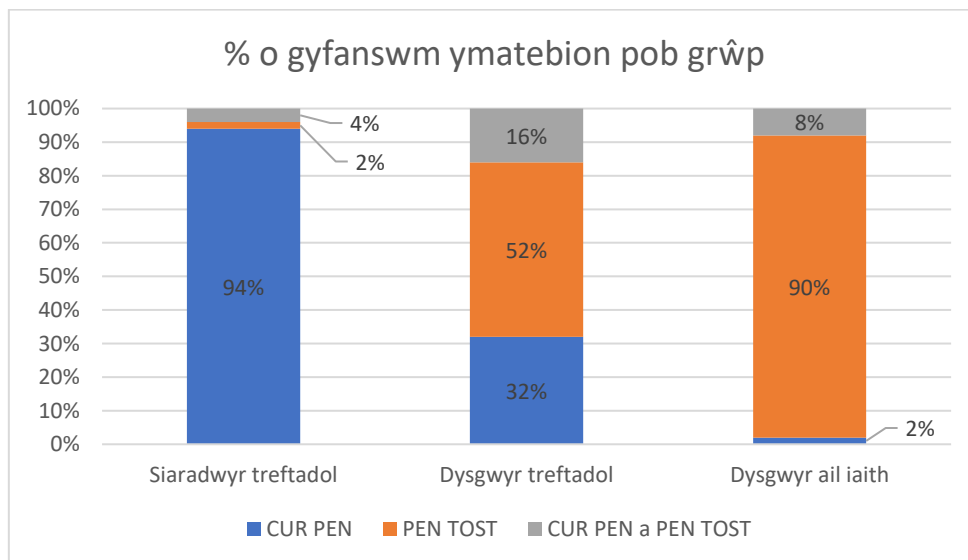

Ffigur 2: Ymatebion i *abuella* yn ôl cefndir ieithyddol; 'nain' yn draddodiadol ($n=134$)

³⁷ Nid yn annisgwyl, yr un patrwm cyffredinol a gafwyd hefyd yn achos y 'taid' gogleddol.

Ffigur 3: Ymatebion i *leche* yn ôl cefndir ieithyddol; ‘llaeth’ yn draddodiadol (n=131)

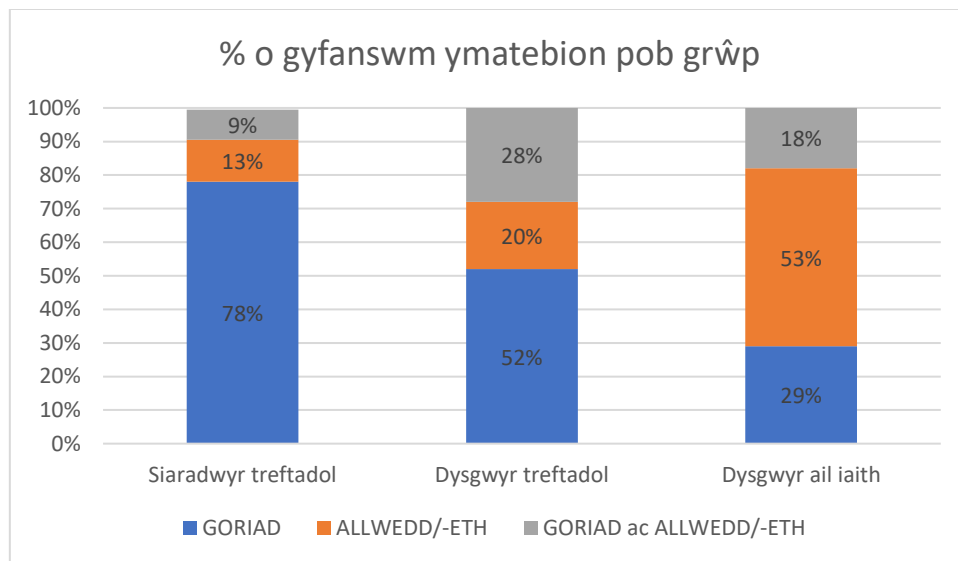
Ffigur 4: Ymatebion i *dolor de cabeza* yn ôl cefndir ieithyddol; ‘cur pen’ yn draddodiadol (n=126)

Eitemau o'r eirfa amrywiadol draddodiadol

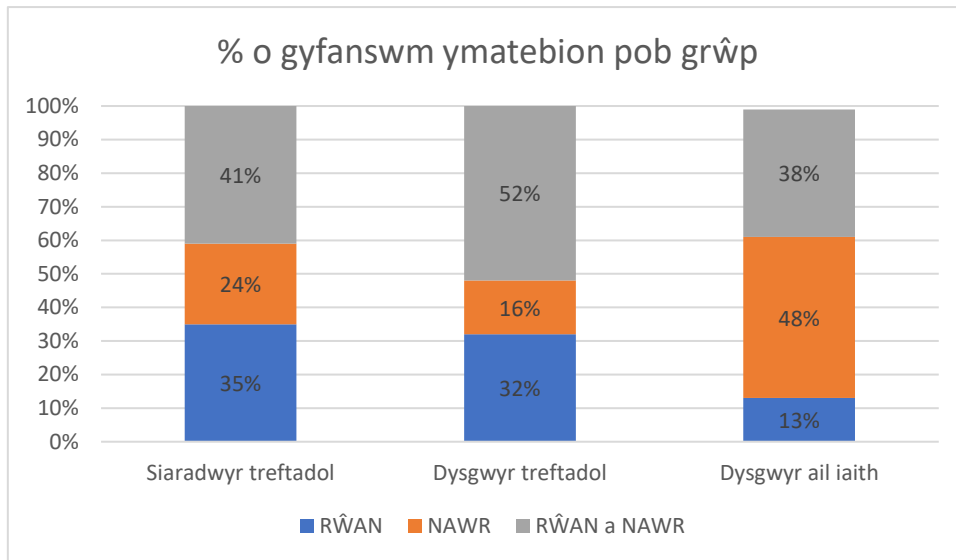
Gan symud at y newidynnau hynny sydd wedi dangos amrywio rhwng gwahanol eiriau yn nhafodiaith draddodiadol y Wladfa, dengys Ffigur 5 fod ‘goriad’ ac ‘allwedd’/‘allweth’ yn parhau’n gyffredin yn y Wladfa, a bod amrywio rhwng y ddau air hyn i’w weld gan bob grŵp, gan gynnwys o fewn iaith rhai unigolion. O graffu ar yr ystadegau, gwelir bod y ‘goriad’ gogleddol yn llawer mwy cyffredin na’r ‘allwedd’/‘-eth’ deheuol ymhlith ST (n=55) nad ydynt wedi dilyn cyrsiau Cymraeg, h.y. 78% â ‘goriad’ yn unig, 9% arall â’r ddau air, o’i

gymharu â dim ond 13% ag ‘allwedd’/‘-eth’ yn unig. Cyferbyniol wedyn yw’r darlun gan DAI ($n=49$) y Cynllun, gyda’r mwyafrif (53%) ag ‘allwedd’ yn unig, 18% arall â’r ddau air, a lleiafrif nid ansylweddol (29%) â ‘goriad’ yn unig. Diddorol nodi hefyd fod y DT ($n=25$) eto fel pe baent yn y canol yn ieithyddol, yn enwedig o ran y gyfran sy’n defnyddio ‘goriad’ yn unig (52% ohonynt). Dengys prawf ystadegol fod y gwahaniaethau rhwng cefndiroedd ieithyddol gwahanol yr ymatebwyr yn arwyddocaol (Prawf *Chi* (χ) Sgwâr Pearson gyda Chywiriad Yates = $\chi^2 (1) = 31.022$, $p < 0.00001$).

Nid annhebyg yw canlyniadau Ffigur 6, ond y gwahaniaeth mwyaf rhwng Ffigur 5 a Ffigur 6 yw bod y gyfran sy’n defnyddio ‘rŵan’ a ‘nawr’ yn sylweddol uwch ym mhob grŵp, sy’n gyson â’r ‘amrywio deuol’ a nodwyd ar gyfer y newidyn hwn gan R. O. Jones (gweler adran 2 uchod). Mae’n bwysig nodi hefyd fod y defnydd o ‘nawr’ deheuol yn unig yn sylweddol uwch (48%) gan DAI y Cynllun ($n=52$) na chan y grwpiau treftadol, h.y. 24% gan y ST ($n=54$) ac 16% gan y DT ($n=25$). Mae prawf ystadegol yn profi bod y gwahaniaethau rhwng cefndiroedd ieithyddol gwahanol yr ymatebwyr yn arwyddocaol (Prawf *Chi* (χ) Sgwâr Pearson gyda Chywiriad Yates = $\chi^2 (1) = 13.2689$, $p < 0.010034$).

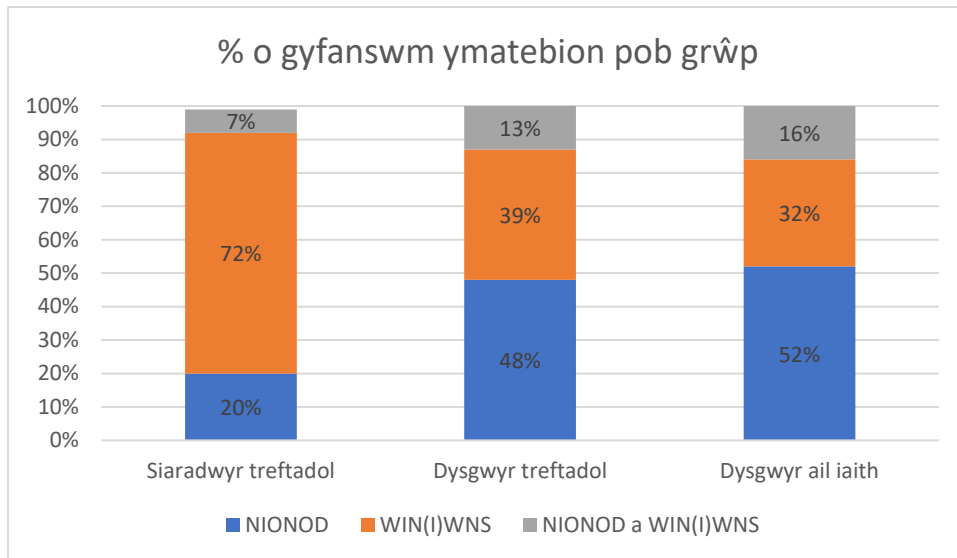

Ffigur 5: Ymatebion i llave yn ôl cefndir ieithyddol; ‘goriad’ ac ‘allwedd’/‘-eth’ yn draddodiadol ($n=129$)

Ffigur 6: Ymatebion i *ahora* yn ôl cefndir ieithyddol; ‘rŵan’ a ‘nawr’ yn draddodiadol (n=131)

Fodd bynnag, nid cynnydd cyson yn y defnydd o ffurfiau deheuol, yn enwedig ymhlith DAI, yw'r patrwm bob tro. Yn wir, dengys Ffigur 7 fod cyfran y ST (n=54) a ddewisodd ‘win(i)wns’ deheuol yn unig yn 72%, o’i gymharu ag 20% ohonynt sy’n defnyddio ‘nionod’ yn unig, gyda dim ond 7% yn defnyddio’r ddwy ffurf yn yr achos hwn (yn wahanol iawn i’r amrywio deuol ‘rŵan’~‘nawr’ a welwyd gan y garfan hon yn Ffigur 6). Ar y llaw arall, sefyllfa gyferbyniol a geir ymhlith DAI (n=44) y Cynllun, gyda’r gyfran ohonynt sy’n defnyddio’r ‘nionod’ gogleddol yn unig gryn dipyn yn uwch (52%) na’r un a gafwyd ar gyfer ‘win(i)wns’ yn unig (32%), a chyda chyfran lai fyth yn defnyddio’r ddwy ffurf (16%). O safbwynt y DT (n=23) wedyn, gellir cysylltu canlyniadau’r grŵp hwn â’r ddwy garfan arall: ceir cyfran debyg i eiddo’r DAI yn defnyddio ‘nionod’ yn unig (48% ohonynt), ond er hynny, mae’r ganran ohonynt sy’n defnyddio ‘win(i)wns’ yn unig (39%) rhwng sgorau cyfatebol y ddau grŵp arall (er ei bod yn agosach at lefel y DAI). Dengys prawf ystadegol fod y gwahaniaethau rhwng y grwpiau yn arwyddocaol yma (Prawf Tebygolrwydd Union Fisher, $p < 0.0009$).

Ffigur 7: Ymatebion i *cebollas* yn ôl cefndir ieithyddol; ‘nionod’ ac ‘win(i)wns’ yn draddodiadol (n=121)

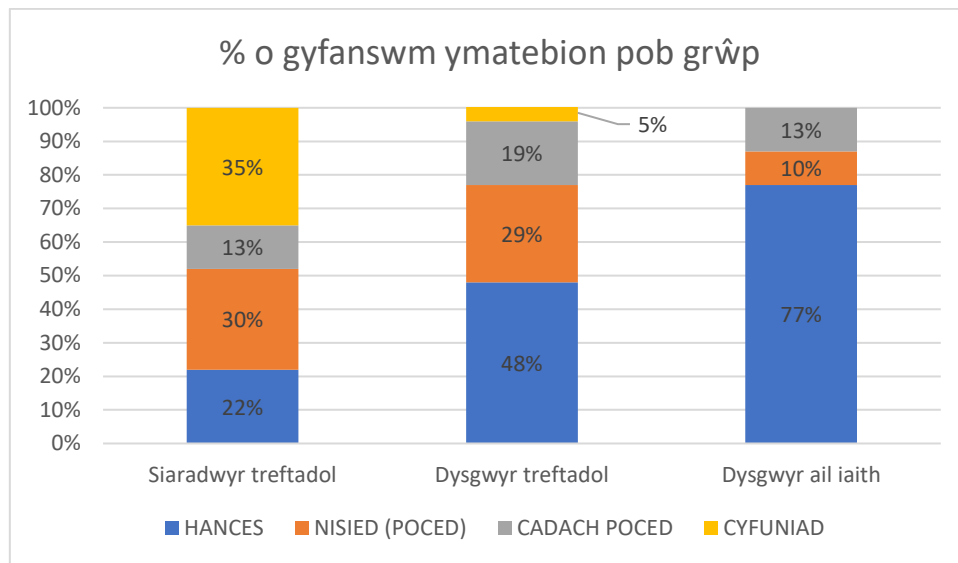
Cyn gorffen â’r canlyniadau, mae’n werth cofnodi peth o’r dystiolaeth a gafwyd o amrywio lluosog, h.y. rhwng mwy na dwy ffurf. Yr hyn sydd fwyaf trawiadol am Ffigur 8 yw’r gyfran sylweddol uwch (77%) o’r DAI (n=31)³⁸ a ddewisodd ‘hances’ yn unig o’i chymharu â chanrannau cyfatebol y DT (n=21) a’r ST (n=54), sef 48% a 22% yn yr un drefn. Mae’r ST yn wahanol i’r ddau grŵp arall felly gan fod y gyfran uchaf (30%) o’r garfan hon wedi dewis ‘nised (poced)’ yn unig,³⁹ o’i chymharu â chanran is (22%) o’r grŵp hwn a ddewisodd ‘hances’ yn unig. Ymhellach, gwelir bod amrywio ar lefel unigolyn yn llawer mwy cyffredin ymhlith ST wrth i 35% ohonynt ddewis cyfuniad o ffurfiau, yn wahanol iawn i sefyllfa’r DAI lle na chafwyd unrhyw amrywio rhwng mwy nag un ffurf, neu sefyllfa’r DT lle na chafwyd ond un ymatebwr yn dewis ‘hances’ a ‘cadach poced’.⁴⁰ Mae canlyniadau’r DT unwaith eto’n clymu’r garfan hon â’r ddau grŵp arall: tra bo’r gyfran uchaf ohonynt (48%) yn defnyddio’r ‘hances’ safonol yn unig, mae’n ddadlennol hefyd fod ‘nised (poced)’ yn unig yn ymddangos gan 29% ohonynt, yn ogystal â ‘cadach (poced)’ yn unig gan 19%.

³⁸ Amlyga’r nifer cymharol fychan (31) yma nad oedd gan 21 arall o’r DAI air Cymraeg am y *pañuelo* Sbaeneg.

³⁹ Gair cymharol brin yng Nghymru bellach yw hwn gan ei fod yn tarddu o dafodiaith draddodiadol de-ddwyrain Cymru, sef y Wenhwyseg. Mae’n werth nodi hefyd y cofnoda *Geiriadur Prifysgol Cymru* – ar-lein ar <https://geiriadur.ac.uk/gpc/gpc.html> – fod ‘nised’ ar lafar ‘gynt yn Sir Ddinb[ych] yn yr ystyr ‘cadach gwddf’.

⁴⁰ O gyplysu nifer pob gair unigol (pan nad oedd amrywio ar waith) â nifer pob cyfuniad sy’n cynnwys y geiriau dan sylw, mae’n drawiadol mai ‘nised’ unwaith eto sydd â’r gyfran uchaf (57%) o atebion ymhlith y ST, o’i gymharu â ‘hances’ (48%) a ‘cadach poced’ (33%). Cafwyd pedwar cyfuniad gwahanol ymhlith y ST, sef 1. ‘hances’ a ‘nised’, 2. ‘hances’ a ‘cadach poced’, 3. ‘nised’ a ‘cadach poced’, a 4. ‘hances’, ‘nised’ a ‘cadach poced’.

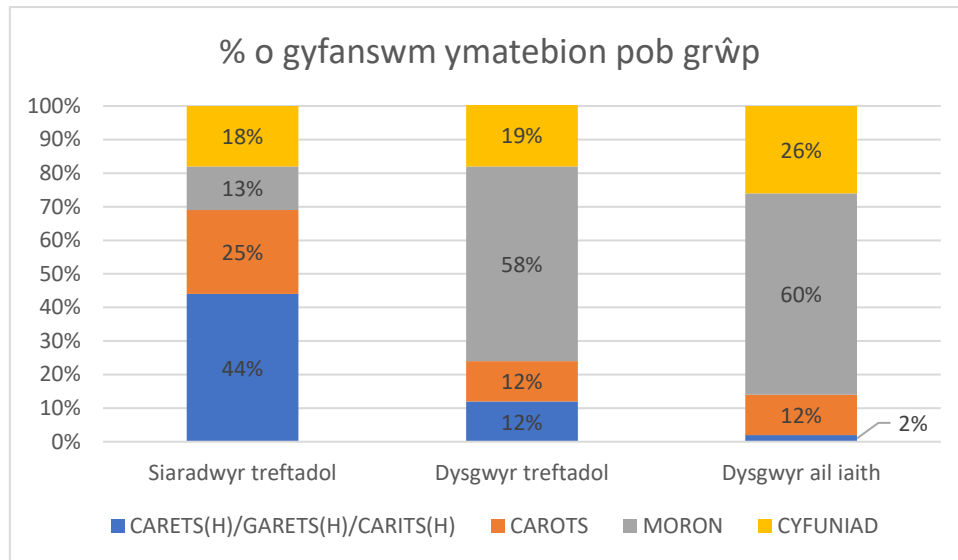
Mae prawf ystadegol yn profi bod y gwahaniaethau rhwng y grwpiau yn arwyddocaol yn yr achos hwn (Prawf Tebygolrwydd Union Fisher, $p < 0.001$).

Ffigur 8: Ymatebion i *pañuelo* yn ôl cefndir ieithyddol; ‘hances’, ‘nised (poced)’ a ‘cadach (poced)’ yn draddodiadol ($n=106$)

Yn olaf, rhaid ystyried dylanwad benthyceriau a addaswyd o’r Saesneg ar eirfa amrywiadol y Wladfa heddiw. Amlygir yn Ffigur 9 mai ‘carets(h)’/‘garets(h)’/‘carits(h)’ yn unig yw’r ateb mwyaf poblogaidd ymhlith y ST ($n=55$), h.y. gan 44% o’r grŵp hwn, tra bo ‘carots’ yn unig yn ail agos (gan 25% ohonynt),⁴¹ gyda chyfran lai (13%) wedi dewis y ffurf safonol ‘moron’ yn unig. Sefyllfa wahanol iawn a welwn oddi wrth y DAI ($n=50$), gyda 60% ohonynt â’r ‘moron’ safonol yn unig. Yn achos y DT ($n=26$) wedyn, gwelir mai patrymu’n agosach i ddata’r dysgwyr eraill y mae’r garfan hon yn yr achos hwn wrth i 58% ddewis y ‘moron’ safonol yn unig. Awgrymir er hynny fod cyfran uwch o’r DT (12% ohonynt o’u cymharu â 2% o’r DAI) â thuedd i ddefnyddio ‘carets(h)’/‘garets(h)’/‘carits(h)’ yn unig, sef y set fwyaf poblogaidd ymhlith y ST mwyaf traddodiadol. Dengys prawf ystadegol fod y gwahaniaethau rhwng y grwpiau yn arwyddocaol yma (Prawf Tebygolrwydd Union Fisher, $p < 0.001$).

⁴¹ Yn ychwanegol at y gwahaniaeth ffonolegol amlwg rhwng ‘carets(h)’/‘garets(h)’/‘carits(h)’ ar y naill law a ‘carots’ ar y llaw arall, awgryma *Geiriadur Prifysgol Cymru* – ar-lein ar <https://geiriadur.ac.uk/gpc/gpc.html> – mai o’r ffurf Saesneg dafodieithol *garrit* (nid *carrots*) y mae ‘garets’ yn tarddu. Nid oes tystiolaeth gadarn i awgrymu bod yr elfen lafarog olaf yn ‘carets(h)’/‘carits(h)’ yn ddatblygiad annibynnol o safbwynt geirdarddol.

Ffigur 9: Ymatebion i *zannahorias* yn ôl cefndir ieithyddol; ‘carets(h)’/‘garets(h)’/‘carits(h)’, ‘carots’ a ‘moron’ yn draddodiadol (n=131)

5. Trafodaeth

Mae'r canlyniadau empiraidd uchod yn sylfaen gadarn ar gyfer cynnig dadansoddiad newydd o batrymau geirfaol yng Nghymraeg y Wladfa heddiw wedi ei osod mewn cyd-destun hanesyddol, sef prif amcan yr astudiaeth hon. Ymdrinia'r adran hon felly â phob un o'r tri chwestiwn ymchwil a gyflwynwyd ar ddiwedd adran 1 uchod yng ngoleuni'r data a gafwyd. Ystyrir wedyn oblygiadau ehangach y data, gan gynnwys eu perthnasedd i ideolegau ieithyddol penodol, cyn awgrymu trywyddau ymchwil pellach yn olaf.

Deongliadau o'r canlyniadau

(a) A yw patrymau geirfaol Cymraeg y Wladfa heddiw yn cydamrywio â grwpiau gwahanol o siaradwyr y gellir eu rhannu yn ôl cefndiroedd ieithyddol?

Yn ddiamheuol, un o ganfyddiadau amlycaf y canlyniadau yw bod y patrymau amrywio a gafwyd wedi eu cyflyru i raddau helaeth gan y modd y caffaelwyd yr iaith gan y grwpiau gwahanol o siaradwyr. Yn wir, dangosodd y profion ystadegol a wnaed fod gwahaniaethau ystadegol arwyddocaol yn codi yn Ffigurau 4–9 ar sail cefndiroedd ieithyddol y grwpiau gwahanol, h.y. rhwng ‘siaradwyr treftadol’, ‘dysgwyr treftadol’ a ‘dysgwyr ail iaith’.⁴²

⁴² Trafodir natur y gwahaniaethau hyn yn fanylach wrth ymdrin â'r cwestiynau ymchwil nesaf sy'n ymwneud â newidiadau geirfaol.

Fodd bynnag, yr un mor bwysig â'r gwahaniaethau niferus hyn yw'r ddau achos yn Ffigurau 2–3 lle y gwelwyd nad oedd gwahaniaethau ystadegol arwyddocaol yn codi oherwydd cefndir ieithyddol y tri grŵp o siaradwyr. Dengys y canlyniadau hyn felly fod parhad i'w weld yn y defnydd o rai eitemau yng ngeirfa gyson draddodiadol y Wladfa, ac yn benodol, yn achos 'nain' a 'llaeth'. Awgryma hyn yn gryf fod cyrsiau'r Cynllun yn arwain at drosglwyddo (neu atgyfnerthu) rhai elfennau o'r eirfa gyson draddodiadol i 'ddysgwyr ail iaith' a 'dysgwyr treftadol' fel ei gilydd, er na ellir chwaith ddiystyru'r posibiliad fod y gymuned Gymraeg y tu allan i'r dosbarth hefyd yn chwarae rhan yng nghaffaeliad dysgwyr o'r geiriau hyn.⁴³

(b) Faint o newidiadau geirfaol sydd i'w gweld yn nhafodiaith draddodiadol y Wladfa ers i'r elfennau hyn gael eu harchwilio am y tro cyntaf ar ddechrau'r 1970au, a pham?

Gan droi at ddefnydd geirfaol y 'siaradwyr treftadol' hynny nad ydynt wedi eu dylanwadu'n uniongyrchol gan gyrsiau'r Cynllun, efallai mai'r hyn sydd fwyaf trawiadol yn achos patrymau geirfaol y garfan hon yw eu bod i'w gweld yn hynod debyg i'r hyn a adroddwyd yn flaenorol, sy'n awgrymu nad oes newidiadau sylweddol i'w gweld yn y dafodiaith draddodiadol. Dangoswyd yn y lle cyntaf (cf. Ffigurau 2–4 uchod), er enghraifft, fod yr eirfa gyson draddodiadol yn parhau i ddangos diffyg amrywio ymhlith y grŵp hwn. O droi wedyn at yr eirfa amrywiadol draddodiadol, yr hyn sy'n bendant yw bod amrywio ar waith o hyd, ond ni ellir canfod cydberthynas syml neu gyffredinol rhwng amllder ffurfiau a'u tarddiad daearyddol yng Nghymru – yn sicr, nid ffafrio ffurfiau gogleddol yn gyson a wna'r grŵp hwn. Yn Ffigurau 5, 7 ac 8, er enghraifft, gwelwyd mai 'goriad' gogleddol, 'win(i)wns' deheuol a 'nisied' de-ddwyreiniol sydd â'r cyfraddau uchaf ymhlith y 'siaradwyr treftadol' a gafwyd. Ymddengys felly fod geiriau enwog Jules Gilliéron, tad tafodieitheg fodern – 'chaque mot a son histoire' – yn gydnaws â'r sefyllfa hon o gydgyffyrddiad tafodieithol.

Er nad yw'r data a gafwyd felly yn gwyrddroi yr hyn a nodwyd yn flaenorol am rôl allweddol lefelu tafodieithol, ar y cyd â safoni (rhannol), yn ffurfiant a datblygiad tafodiaith Gymraeg y Wladfa (gweler adran 2 uchod), ni ellir dweud yn derfynol faint o lefelu (a/neu safoni) pellach sydd wedi digwydd ymysg 'siaradwyr treftadol'. Yn achos lefelau 'goriad' ac 'allwedd'/'-eth' (Ffigur 5), er enghraifft, lle y gellid dychmygu'r ail ffurf yn darfod o'r tir dros

⁴³ Mae'n werth nodi yn y cyswllt hwn fod y geiriau 'taid' a 'nain' yn codi yn Sbaeneg rhai siaradwyr yn Chubut, hyd yn oed ymhlith siaradwyr di-Gymraeg.

amser (pe na bai dim ond esblygiad ‘naturiol’ yn berthnasol), pwysleisio mai ‘goriad’ a oedd â’r dosbarthiad ‘lletaf’ a wnaeth R. O. Jones (2015: t. 167) hefyd ar sail ei waith maes yntau ar ddechrau’r 1970au.

Mae’n anodd cadarnhau unrhyw brosesau diweddar heb ddata meintiol blaenorol felly, ond yr hyn y gellir ei ddweud yn bendant yw nad oes unrhyw dystiolaeth o lefelu yn arwain at ehangu’r eirfa gyson draddodiadol, h.y. ‘ffocysu’ fel y geilw tafodieithegwyr y cam terfynol hwn lle nad oes ond un amrywiolyn yn aros ar gyfer pob newidyn (Trudgill et al. 2000: tt. 307–8). Mae hyn yn ddo’i hun yn bwysig o ystyried un arall o honiadau Trudgill (2006: t. 23) ar sail dadansoddiad o Saesneg Seland Newydd eto, sef bod ‘the development of a new unitary dialect out of a dialect mixture situation takes approximately fifty years (i.e. two generations)’. O gofio mai ar ôl canmlwyddiant a hanner y Wladfa (yn 2015) y gwnaed y gwaith maes sy’n sail i ganlyniadau’r erthygl hon, heb anghofio hefyd mai’n dilyn canmlwyddiant y Wladfa (yn 1965) y gwnaeth R. O. Jones yntau ei waith maes, gellir awgrymu’n gryf nad oes modd cymhwyso amcangyfrifiad Trudgill o 50 mlynedd cyn bod tafodiaith yn ‘ffocysu’ i sefyllfa Cymraeg y Wladfa. Yn wir, o ystyried bod enghreifftiau o dair ffurf yn amrywio â’i gilydd hyd heddiw yn iaith ‘siaradwyr treftadol’ y Wladfa (cf. Ffigur 8 uchod), go brin fod modd treblu ystadegyn Trudgill hyd yn oed.

Yn wyneb diffyg newidiadau amlwg ers dechrau’r 1970au felly, y cwestiwn a gyfyd yw pam? Ar gyfer cynnig ateb posib i hyn, mae’n werth ystyried sylw Trudgill (2006: t. 89) am fecanwaith hollbwysig wrth i dafodiaith newydd ymffurfio: ‘[...] a key micro-sociolinguistic mechanism involved in new-dialect formation is accommodation between speakers in face-to-face interaction’. Gellir awgrymu bod tebygolrwydd ymgymhwyso rhwng siaradwyr Cymraeg wedi graddol brinhau yn ystod yr ugeinfed ganrif hyd at y presennol wrth i’r Sbaeneg ddod i dra-arglwyddiaethu’n fwyfwy (Rees 2021^a: tt. 244–5), gan gynnwys yn ymwneud siaradwyr Cymraeg â’i gilydd, ac, o’r herwydd, fod atgynhyrchu geiriau cenedlaethau blaenorol (a phatrymau amrywio teuluol efallai) yn fwy tebygol mewn sefyllfa o’r fath na newid ffurfiau. Os felly, gellir awgrymu nad yw dadansoddiadau Saesneg-ganolog o ffenomen lefelu tafodieithol, gan gynnwys dadansoddiad Trudgill et al. (2000: tt. 303–8) o’r camau a geir wrth ffurfio tafodiaith newydd, o angenrheidrwydd yn ganllaw dibynadwy ar gyfer deall yr un prosesau yng nghyd-destun iaith leiafrifol dreftadol mewn cymdeithas ddwyieithog.⁴⁴

⁴⁴ Mae’n werth cyfeirio yma hefyd at astudiaeth Gruffydd (2023) o effeithiau cydgyffyrddiad tafodieithol ar ffurfiant tafodiaith Gymraeg newydd yn un o ysgolion uwchradd cyfrwng Cymraeg Caerdydd, lle’r awgryma

(c) I ba raddau y mae data'r grwpiau o ddysgwyr yn amlygu newidiadau geirfaol mwy diweddar, a beth a all roi cyfrif am y patrymau hyn?

Os mai diffyg newidiadau ieithyddol sylweddol sy'n nodweddu patrymau diweddar 'siaradwyr treftadol' traddodiadol, mae'r gwahaniaethau ystadegol arwyddocaol a gafwyd yn Ffigurau 4–9 ar sail cefndir ieithyddol y grwpiau yn sicr yn dangos bod newidiadau geirfaol i'w gweld er hynny ers dechrau'r 1970au. Gellir awgrymu felly mai dylanwad y Cynllun yn bennaf sydd wedi arwain at drallwysiad o newidiadau (yn ogystal ag elfen o barhad, fel a welwyd eisoes).

O ran newidiadau yn yr eirfa gyson draddodiadol, gwelwyd enghraifft o newid sylweddol ar waith yn Ffigur 4 wrth i 'pen tost' deheuol ennill ei blwyf ar draul y 'cur pen' gogleddol traddodiadol gan fwyafrif o'r 'dysgwyr' (o'r ddau fath fel ei gilydd). Oherwydd absenoldeb cyffredinol y ffurf ddeheuol ymhlith 'siaradwyr treftadol', mae'n amlwg mai'r hyn sy'n egluro'r newid hwn yw dylanwad y Cynllun – yn fwy penodol, dylanwad fersiynau deheuol o hen werslyfrau Cymraeg i Oedolion a ddefnyddiwyd mewn gwersi yn Chubut ar adeg y gwaith maes yn 2018 (a chyn hynny).⁴⁵

Gan droi nesaf at yr eirfa amrywiadol draddodiadol, y canfyddiad sylfaenol yw bod amrywio'n parhau'n gyffredin yn y categori hwn ymhlith pob un o'r grwpiau (ac o fewn lleferydd siaradwyr unigol o bob carfan), yn enwedig lle y ceir dau air yn amrywio â'i gilydd yn y dafodiaith draddodiadol (cf. Ffigurau 5–7 uchod). O ran union natur y newidiadau sydd ar waith felly, gellir dweud bod yr amrywiaeth o wahaniaethau ystadegol arwyddocaol a gafwyd ar sail cefndiroedd ieithyddol yr ymatebwyr yn awgrymu'r datblygiadau canlynol:

- cynnydd yn amllder rhai ffurfiau deheuol, e.e. 'allwedd' a 'nawr' (cf. Ffigurau 5–6);
- cynnydd yn amllder ffurf ogleddol benodol, sef 'nionod' (cf. Ffigur 7);
- cyfran uwch o'r geiriau a ddefnyddir yn ffurfiau safonol (cf. Ffigurau 8–9), a hynny ar draul rhai ffurfiau cyffredin yn nhafodiaith draddodiadol y Wladfa, e.e. 'nisied' y de-ddwyrain a'r benthycair Saesneg 'carets(h)'.

yntau y gall fod yn 'anos i amrywiolion ffocysu' (t. 64), neu y gall y camau o ffurfio tafodiaith newydd gymryd mwy o amser yng nghyd-destun adfywio iaith leiafrifol na'r hyn sy'n arferol mewn cymunedau uniaith Saesneg.⁴⁵ Diddorol nodi yn y cyswllt hwn mai patrwm tebyg a welwyd yn achos 'pigyn clust' a 'dolor gwddw(g)' yr eirfa gyson draddodiadol, sef mai'r ffurfiau deheuol cyfatebol 'clust tost' a 'gwddw(g) tost' yn unig sy'n arferol ymhlith 'dysgwyr ail iaith' y Wladfa bellach. Mae'n debygol hefyd fod ffafrio symlrwydd y patrwm rheolaidd a geir i 'pen tost', 'clust tost', 'gwddw(g) tost' etc. (o'i gymharu ag anghysondeb mwy heriol y ffurfiau gogleddol cyfatebol) yn rhan o'r dewisiadau a wnaed gan rai athrawon a thiworiaid.

Sut y mae egluro'r cymysgedd hwn o newidiadau, felly? Tra ei bod yn bosib fod fersiynau deheuol o werslyfrau o Gymru wedi arwain at gynnydd yn y defnydd o rai ffurfiau deheuol a ffurfiau safonol, awgryma'r cynnydd a welwyd yn achos 'nionod' gogleddol nad dyna'r unig fewnbwn sy'n gysylltiedig â'r Cynllun. Rhaid cofio bod athrawon o Gymru (a benodir yn flynyddol gan y Cyngor Prydeinig) yn ffynhonnell arall, a bod amrywiaeth o dafodieithoedd o'r 'famwlad' i'w clywed yn yr ystafell ddosbarth felly. Gan hynny, gellir awgrymu ar sail y gwahaniaethau ystadegol arwyddocaol a gafwyd yn achos pob eitem a archwiliwyd o'r eirfa amrywiadol draddodiadol fod a wnelo'r amrywio sydd ar waith ymhlith 'dysgwyr ail iaith' Chubut fwy â chysylltiadau trawsgenedlaethol (Johnson 2010: tt. 560–1) nag unrhyw ryngweithio Cymraeg rhyngddynt a 'siaradwyr treftadol' y Wladfa.⁴⁶

Yn olaf, o safbwynt y newidiadau mwy graddol a amlygir yng nghanlyniadau'r 'dysgwyr treftadol', mae'n amlwg mai cynrychioli tir canol ieithyddol pendant rhwng 'siaradwyr treftadol' a 'dysgwyr ail iaith' y mae'r grŵp hwn. Gwelir hyn ar waith yn yr eirfa gyson draddodiadol (cf. Ffigur 4) ac yn yr eirfa amrywiadol draddodiadol (cf. Ffigurau 5–8 yn arbennig). Gan hynny, mae'r canfyddiad hwn yn cefnogi un o ddadleuon astudiaeth ddiweddar arall gennyf (Rees 2021^a: t. 259), sef bod i'r grŵp hybrid hwn statws 'rhyngol' hefyd o safbwynt y safoni ehangach sydd ar waith yn achos y defnydd o fenthyciadau Sbaeneg a Saesneg.⁴⁷

Goblygiadau ehangach y data

O droi at gwestiwn cellweirus teitl yr erthygl hon, sef a yw Cymraeg y Wladfa yn 'un o fethiannau godidocaf' puryddiaeth ieithyddol, disgrifiad enwog R. Bryn Williams (1962: t. 298) o'r Wladfa fel 'un o fethiannau godidocaf cenedl y Cymry' yw'r gyfeiriadaeth yma. Os mai methiant cenedlaetholdeb Cymreig oedd dan sylw ganddo yntau, amcan fy llurguniad innau o'i ddyfyniad yw holi a oes gwedd dafodieithol bosib i'r cyfryw 'fethiant'?

Fel yr awgrymwyd yn adran 2 eisoes, gellir herio safbwynt dadleuol Trudgill (2006: tt. 153–7) nad yw ideolegau ieithyddol yn berthnasol i ffurfiant tafodieithoedd newydd mewn cyd-destun *tabula rasa* fel yr un sydd dan sylw yma ar sail awgrymiadau cryfion fod ideoleg

⁴⁶ Gall y cysylltiadau hyn gynnwys athrawon ac ymwelwyr o Gymru, yn ogystal â chyfleoedd drwy'r Cynllun i ddilyn cyrsiau Cymraeg (Ysgolion Haf) yng Nghymru.

⁴⁷ Dangosais hefyd yn yr astudiaeth hon fel y gallai un 'dysgwr treftadol' penodol dynnu cymariaethau hyd yn oed rhwng ei 'hen' fenthyceriau a'i ffurfiau safonol 'mwy diweddar'.

iaith safonol wedi chwarae rôl allweddol yn natblygiad hanesyddol Cymraeg y Wladfa. Ymhellach, awgrymwyd yn y dyfyniad o gyfweliad a gefais â Siaradwr 1 (gweler diwedd adran 2) nad yw pob siaradwr yn y Wladfa hyd heddiw yn cymeradwyo elfennau o'r eirfa amrywiadol draddodiadol. Canfyddiad trawiadol arall er hynny (ar sail data adran 4) yw bod rhai o'r ffurfiau a oedd dan lach Siaradwr 1, e.e. 'win(i)wns' y de a benthyciadau Saesneg ar gyfer 'moron', nid yn unig yn gyffredin, ond hefyd yn y mwyafrif ymhlith y 'siaradwyr treftadol' traddodiadol a gafwyd (cf. Ffigurau 7 a 9 uchod). Awgryma hyn yn gryf mai lleiafrif llethol o 'siaradwyr treftadol' y Wladfa sydd bellach yn arddel ideolegau sy'n ffafrio safoni pellach.

Gellir awgrymu felly fod cysylltiad anochel rhwng methiant 'rhannol' puryddiaeth – neu ideoleg iaith safonol – a methiant 'rhannol' cenedlaetholdeb Cymreig yn y Wladfa, yn enwedig o ystyried mai ysgogiad cychwynnol safoni yn aml yw 'the need to create prominent ideological symbols of shared purpose, nationhood, etc.' (Romaine 2007: t. 687).⁴⁸ Ond o droi'r dehongliad hwn ar ei ben, rhaid pwysleisio bod y 'methiant' honedig hwn – hynny yw, aflwyddiant ideoleg ieithyddol a âi (o safbwynt hanesyddol, cymharol) law yn llaw fel rheol â dyheadau cenedlaetholgar (a rhai trefedigaethol yn achos cenedl-wladwriaethau) (Costa et al. 2018) – yn gyfystyr ag 'enillion' sylweddol o safbwynt amrywiaeth geirfaol yn nhafodiaith Gymraeg y Wladfa heddiw.⁴⁹

Ond er gwaetha'r 'enillion' hyn o ran amrywiaeth tafodieithol, rhaid gofyn hefyd yng ngoleuni'r safoni pellach a welwyd yn achos rhai o ganlyniadau adran 4 (gweler Ffigurau 8 a 9, er enghraifft) i ba raddau y mae'r Cynllun heddiw (yn eironig iawn) yn arwain at atgynhyrchu ideolegau ieithyddol yr ymddengys iddynt gael eu gwrthod gan fwyafrif 'siaradwyr treftadol' traddodiadol y Wladfa? Yn y cyswllt hwnnw, mae'n werth crybwyll bod cryn dipyn o sôn bellach (gan gynnwys yn y byd academiaidd) am 'ddad-drefedigaethu ieithoedd safonol' mewn cyd-destunau ôl-drefedigaethol. Cyfeiria Deumert a Mabandla, er enghraifft, at dystiolaeth o'r hyn a ystyrir ganddynt yn 'decolonial future for standard languages, i.e. a future in which a diversity of voices rather than a monolithic norm is the way

⁴⁸ Gellir dadlau bod bodolaeth yr eirfa gyson draddodiadol yn dyst mai methiant 'rhannol' (nid un 'llwyr') fu puryddiaeth ieithyddol yn y Wladfa.

⁴⁹ Mae'n werth pwysleisio yn y cyswllt hwn fod goroesiad elfennau sy'n tarddu o dde-ddwyrain diwydiannol Cymru (h.y. o'r Wenhwyseg warthnodedig) yn rhan o'r 'enillion' hyn. Gwelwyd, er enghraifft, fod 'nised' yn parhau i drechu'r 'hances' safonol ymhlith 'siaradwyr treftadol' (cf. Ffigur 8), a hynny ar ôl dros 150 mlynedd o gydgyffyrddiad tafodieithol, a cheir 'ffroes' yn gyffredin iawn o fewn yr eirfa gyson draddodiadol. Os mai 'trech gwlad nag arglwydd' yw'r ddihareb yng Nghymru, dichon mai 'trech gwladfa nag arglwyddi' yw'r hyn a awgrymir yma.

in which we imagine the standard language' (2018: t. 218). O gymhwysu hyn i'r sefyllfa yn Chubut, nid ymyrryd yn esblygiad naturiol Cymraeg y Wladfa fyddai'r nod yma; yn hytrach, perthnasedd y model yw ei fod yn cymell athrawon a rhanddeiliaid y Cynllun (ar ddwy ochr yr Iwerydd) i roi sylw teilwng i'r amrywio sydd ar waith yn nhafodiaith draddodiadol y Wladfa fel nad yw 'safonau' neu 'normau' ieithyddol o *Gymru heddiw* yn tra-arglwyddiaethu ac, o ganlyniad, yn annilysu ffurfiau pob-dydd 'siaradwyr' a 'dysgwyr treftadol' Chubut, gan gynyddu eu diffyg hyder.⁵⁰

Ymchwil pellach

Yn ddigamsyniol, mae'r astudiaeth hon yn gosod sail gadarn i ymchwilio ymhellach i Gymraeg y Wladfa o safbwynt cydgyffyrddiad tafodieithol yn ogystal â chaffael iaith. Y cam naturiol nesaf, er enghraifft, fyddai dadansoddi elfennau geirfaol yn lleferydd go iawn grwpiau o siaradwyr mewn amrywiaeth o sefyllfaoedd, e.e. ar sail recordiadau o gyfweiliadau sosioieithyddol, neu gyfnodau estynedig o arsylwi.⁵¹ Gan fod amrywio rhwng dwy ffurf eirfaol yn amlwg yn gyffredin, nid yn unig o fewn pob grŵp ieithyddol, ond hefyd o fewn lleferydd unigolion o bob grŵp, erys sawl cwestiwn pellach i'w hateb felly, e.e. i ba raddau y gellir disgrifio'r ymgyfnewid hwn fel 'amrywio rhydd', ynteu a yw wedi ei gyflyru gan ffactorau ieithyddol ac allieithyddol penodol?⁵²

Posibilrwydd amlwg arall yw ehangu'r dadansoddi i nodweddion ffonolegol a chystrawennol. Dylid crybwyll yma fod R. O. Jones (1988) eisoes wedi dadansoddi'r amrywio ffonolegol a geid rhwng /a/ ac /e/ yn y sillaf olaf ddiacen yng Nghymraeg y Wladfa o safbwynt cydgyffyrddiad tafodieithol, eto ar sail gwaith maes yn y 1970au. Gan fod hyn yn

⁵⁰ Rhaid cydnabod yma y gallai camau i ymwrthod yn llwyr ag elfennau neo-drefedigaethol anfwriadol fod yn heriol heb fuddsoddiad ariannol, a bod cyfrifoldeb ar Lywodraeth Cymru felly fel prif gyllidwr y Cynllun i gefnogi ymdrechion o'r math hwn i arloesi yn rhyngwladol. Byddai angen hyfforddiant priodol ar athrawon ar dafodiaith draddodiadol y Wladfa, er enghraifft, gan roi sylw penodol i ddylanwad y Sbaeneg arni hefyd. Yn yr un modd, byddai angen buddsoddiad sylweddol mewn adnoddau addysgol (digidol a ffisegol) er mwyn sicrhau nad ailgylchu deunyddiau 'estron' o Gymru y byddid. O ran yr elfen ddiwethaf, mae'n galonogol fod camau i'r cyfeiriad hwn wedi eu cymryd eisoes wrthi i fersiynau o gyrsiau Mynediad newydd y Ganolfan Dysgu Cymraeg Genedlaethol gael eu haddasu (yn ieithyddol ac yn ddiwylliannol) at ddibenion dysgwyr yn y Wladfa (gweler manylion pellach yn British Council 2020: t. 23). Mae potensial cyffrous yma i adeiladu ar hyn mewn modd a fyddai'n galluogi ystod ehangach o siaradwyr ar lawr gwlad yn Chubut i ymbweru: gellid, er enghraifft, sefydlu prosiectau cymunedol a fyddai'n grymuso 'siaradwyr treftadol' drwy ganiatáu iddynt ddylanwadu ar benderfyniadau cwricwlaidd.

⁵¹ Gallai'r arsylwi hwn fod yn rhan o astudiaeth ethnograffig ehangach (gweler, er enghraifft, Gruffydd 2022: tt. 79–114 am fanylion astudiaeth sosioieithyddol a arbrofodd â dulliau o'r math hwn).

⁵² O safbwynt theori cydgyffyrddiad tafodieithol, gallai mynd i'r afael â'r cwestiwn diwethaf ddatgelu hefyd i ba raddau y mae ffenomen ailddosbarthu (*reallocation*) (Trudgill 2006: tt. 87–8) yn berthnasol i'r amrywio, h.y. sefyllfa pan fo amrywiolion yn perthyn i wahanol gyd-destunau (ieithyddol neu gymdeithasol).

amllwg cyn dyddiau'r Cynllun, mae ymchwil sylweddol i'w wneud ar ddatblygiad diweddar y nodwedd hon ymhlith gwahanol grwpiau o siaradwyr yn y Wladfa.⁵³

6. Casgliadau

Ar sail y data empiraidd a gafwyd o 134 holiadur, canfyddiad amlycaf yr astudiaeth hon yw bod patrymau geirfaol Cymraeg y Wladfa heddiw wedi eu cyflyru i raddau helaeth gan yr amrywiaeth o gefndiroedd ieithyddol a welir bellach ymhlith siaradwyr Cymraeg Chubut. Amlygwyd felly sut y mae cydgyffyrddiad tafodieithol hanesyddol yn ein helpu i ddeall patrymau geirfaol 'siaradwyr treftadol' heddiw, ond awgrymwyd er hynny nad oes newidiadau sylweddol i'w gweld yn iaith y garfan draddodiadol hon ers y 1970au. Ar y llaw arall, dangoswyd bod newidiadau geirfaol sylweddol i'w gweld ymhlith carfanau eraill o siaradwyr Cymraeg yn Chubut ('dysgwyr treftadol' a 'dysgwyr ail iaith' yn benodol), a dadleuwyd bod modd priodoli'r rheini yn bennaf i ddylanwad rhaglen addysgol benodol, sef 'Cynllun yr Iaith Gymraeg' y Cyngor Prydeinig. Dyma'r tro cyntaf i effaith y Cynllun ar batrymau amrywio geirfaol yng Nghymraeg y Wladfa fod yn destun ymchwil manwl, felly ceir bellach sail gadarn i gyflawni astudiaethau pellach yn y maes hwn (gweler trywyddau posib yn adran 5 uchod).

Ymdriniwyd hefyd â rhai o oblygiadau ehangach canlyniadau newydd yr astudiaeth hon, ac ar sail tystiolaeth ansoddol, heriwyd safbwynt Trudgill (2006: tt. 153–7) nad yw ideolegau ieithyddol yn berthnasol i ffurfiant tafodieithoedd newydd mewn cyd-destun *tabula rasa* fel yr un sydd dan sylw yma. Ymhellach, awgrymwyd ar sail canlyniadau'r astudiaeth hon fod ideoleg iaith safonol yn dal i effeithio ar ddatblygiadau geirfaol yng Nghymraeg y Wladfa, yn enwedig ymhlith grwpiau sy'n dod o dan ddylanwad y Cynllun. Yn y cyswllt hwnnw, tynnwyd sylw at beryglon arddel 'safonau' neu 'normau' ieithyddol o *Gymru heddiw* o safbwynt cydlynid y gymdeithas Gymraeg yn Chubut, gan gynnig y gallai mabwysiadu model amgen 'dad-drefedigaethu ieithoedd safonol' Deumert a Mabandla (2018) fod yn fodd effeithiol o drosglwyddo treftadaeth dafodieithol y Wladfa yn ei holl amrywiaeth i genedlaethau'r dyfodol. Gellir mentro dweud hefyd y byddai arbrofi â model addysgol

⁵³ Diddorol nodi hefyd fod astudiaeth ddiweddar Gruffydd (2023) yn canolbwyntio ar yr union elfen hon yn iaith disgyblion un o ysgolion uwchradd cyfrwng Cymraeg Caerdydd. Ceir potensial cyffrous yma felly i gymharu amrywiadau newydd o Chubut â rhai cyfatebol o Gymru o safbwynt defnydd o'r nodwedd ffonolegol hon.

gwrthdrefedigaethol o'r math hwn yn gydnaws iawn ag arloesedd ieithyddol sylfaenwyr y Wladfa, pencampwyr ymreolaeth Gymreig na ddylid eu halltudio o hanes eu mamwlad.

Llyfryddiaeth

Birt, P. (2005), 'The Welsh Language in Chubut Province, Argentina', yn Ó Néill, D. (gol.), *Rebuilding the Celtic Languages: Reversing Language Shift in the Celtic Countries* (Tal-y-bont: Y Lolfa), tt. 115–51.

Bortoni-Ricardo, S. M. (1985), *The Urbanization of Rural Dialect Speakers: A Sociolinguistic Study of Brazil* (Cambridge & New York: Cambridge University Press).

Brooks, W. A. (2012), 'Welsh Print Culture in Y Wladfa: The Role of Ethnic Newspapers in Welsh Patagonia, 1868–1933', traethawd PhD nas cyhoeddwyd, Prifysgol Caerdydd. Hefyd ar gael ar-lein: <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/46450/1/WelshPrintCultureInYWladfaWalterBrooks.pdf> [Cyrchwyd: 6 Gorffennaf 2023].

Costa, J. et al. (2018), 'Standardising Minority Languages: Reinventing Peripheral Languages in the 21st Century', yn Lane, P., Costa, J. a De Korne, H. (goln), *Standardizing Minority Languages: Competing Ideologies of Authority and Authenticity in the Global Periphery* (New York & London: Routledge), tt. 1–23.

Coupland, N. a Garrett, P. (2010), 'Linguistic landscapes, discursive frames and metacultural performance: the case of Welsh Patagonia', *International Journal of the Sociology of Language*, 205, 7–36.

Davies, G. A. (1976), *Tan Tro Nesaf: Darlun o Wladfa Gymreig Patagonia* (Llandysul: Gomer).

Deumert, A. a Mabandla, N. (2018), 'Beyond Colonial Linguistics: The Dialectic of Control and Resistance in the Standardization of isiXhosa', yn Lane, P., Costa, J. a De Korne, H. (goln), *Standardizing Minority Languages: Competing Ideologies of Authority and Authenticity in the Global Periphery* (New York & London: Routledge), tt. 200–21.

Dolowy-Rybińska, N. a Hornsby, M. (2021), 'Attitudes and Ideologies in Language Revitalisation', yn Olko, J. a Sallabank, J. (goln), *Revitalizing Endangered Languages: A Practical Guide* (Cambridge: Cambridge University Press), tt. 104–17.

Emlyn, M. (gol.) (2009), *Llythyrau'r Wladfa Cyfrol 1 (1865–1945)* (Llanrwst: Gwasg Carreg Gwalch).

Gordon, E., et al. (2004), *New Zealand English: Its Origins and Evolution* (Cambridge: Cambridge University Press).

Gruffydd, I. (2022), 'Astudiaeth o amrywio ieithyddol yng nghyd-destun adfywio ieithyddol yng Nghymraeg Caerdydd', traethawd PhD nas cyhoeddwyd, Prifysgol Caerdydd. Hefyd ar gael ar-lein:

<https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/150172/1/PhD%20Drafft%20Llawn%20Terfynol-IANTO%20GRUFFYDD.pdf> [Cyrchwyd: 10 Tachwedd 2023].

Gruffydd, I. (2023), 'Amrywio ffonolegol (ai) yn y sillaf olaf ddiacen yng Nghymraeg Caerdydd', *Gwerddon*, 35, 47–75. Hefyd ar gael ar-lein:

<https://gwerddon.cymru/en/articles/amrywio-ffonolegol-ai-yn-y-sillaf-olaf-ddiacen-yng-nghymraeg-caerdydd> [Cyrchwyd: 10 Tachwedd 2023].

Holmes, J., et al. (1991), *Variation and Change in New Zealand English: A Social Dialect Investigation* (Wellington: Victoria University).

Horvath, B. M. (1985), *Variation in Australian English* (Cambridge and New York: Cambridge University Press).

James, E. W. a Jones, B. (goln) (2009), *Michael D. Jones a'i Wladfa Gymreig* (Llanrwst: Gwasg Carreg Gwalch).

Johnson, I. (2010), 'Tourism, transnationality and ethnolinguistic vitality: The Welsh in the Chubut Province, Argentina', *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 36(6), 553–68.

Jones, L. (1898), *Hanes y Wladva Gymreig: Cymru Newydd yn Ne America* (Caernarfon: Cwmni'r Wasg Genedlaethol Gymreig).

Jones, R. O. (1973–4), 'Amrywiadau Geirfaol yn Nhafodieithoedd Cymraeg y Wladfa', *Studia Celtica*, VIII/IX, 287–98.

Jones, R. O. (1987), *Yr Efengyl yn y Wladfa* (Pen-y-bont ar Ogwr: Llyfrgell Efengylaidd Cymru).

Jones, R. O. (1988), 'Language variation and social stratification: Linguistic change in progress', yn Ball, M. J. (gol.), *The Use of Welsh: A Contribution to Sociolinguistics* (Clevedon: Multilingual Matters), tt. 289–306.

Jones, R. O. (1996), 'A report on the Welsh language in Argentina's Chubut Province 1996 / Adroddiad ar yr iaith Gymraeg yn Nhalaith Chubut, yr Ariannin 1996' (Caerdydd: British Council).

Jones, R. O. (1998), 'Yr Iaith Gymraeg yn y Wladfa', yn Jenkins, G. H. (gol.), *Iaith Carreg fy Aelwyd: Iaith a Chymuned yn y Bedwaredd Ganrif ar Bymtheg* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 281–305.

Jones, R. O. (2015), 'Amrywiadau geirfaol yng Nghymraeg y Wladfa', *Y Traethodydd: Y Wladfa 150*, CLXX (714), 159–73.

Lippi-Green, R. L. (1989), 'Social Network Integration and Language Change in Progress in a Rural Alpine Village', *Language in Society*, 18, 213–34.

- Lipski, J. (1994), *Latin American Spanish* (London: Longman).
- Milroy, L. (1987), *Observing and Analysing Natural Language* (Oxford: Basil Blackwell).
- Polinsky, M. a Kagan, O. (2007), 'Heritage Languages: In the "Wild" and in the Classroom', *Language and Linguistics Compass*, 1(5), 368–95.
- Rees, I. W. (2009), 'Tafodiaith Ardudwy: Astudiaeth o Iaith y Genhedlaeth Hŷn a'r To Iau yn Harlech a'r Cyffiniau', traethawd MPhil nas cyhoeddwyd, Prifysgol Aberystwyth.
- Rees, I. W. (2021^a), 'Hispanicisation in the Welsh Settlement of Chubut Province, Argentina: Some Current Linguistic Developments', yn Perez, D. a Sippola, E. (goln), *Postcolonial Varieties in the Americas*, Colonial and Postcolonial Linguistics (CPL) (Berlin: De Gruyter), tt. 239–69.
- Rees, I. W. (2021^b), 'The Welsh in diaspora: Patagonia', yn Morgan, W. J. a Bowie, F. (goln), *Social Anthropologies of the Welsh: Past and Present* (Canon Pyon: Sean Kingston Publishing), tt. 123–44.
- Romaine, S. (2007), 'Linguistic diversity and language standardization', yn Hellinger, M. a Pauwels, A. (goln), *Handbook of Language and Communication: Diversity and Change* (Berlin & New York: De Gruyter Mouton), tt. 685–713.
- Sleeper, M. (2020), 'Contact effects on voice-onset time (VOT) in Patagonian Welsh', *Journal of the International Phonetic Association*, 50(2), 153–67.
- Thomas, A. R. (1973), *The Linguistic Geography of Wales: A Contribution to Welsh Dialectology* (Cardiff: University of Wales Press).
- Thomas, B. a Thomas, P. W. (1989), *Cymraeg, Cymrâg, Cymrêg... Cyflwyno'r Tafodieithoedd* (Caerdydd: Gwasg Taf).
- Trudgill, P. (1986), *Dialects in Contact* (Oxford: Basil Blackwell).
- Trudgill, P. (2006), *New-Dialect Formation: The Inevitability of Colonial Englishes* (Edinburgh: Edinburgh University Press).
- Trudgill, P. (2008), 'Colonial Dialect Contact in the History of European Languages: On the Irrelevance of Identity to New-Dialect Formation', *Language in Society*, 37, 241–54.
- Trudgill, P., et al. (2000), 'Determinism in New-Dialect Formation and the Genesis of New Zealand English', *Journal of Linguistics*, 36(2), 299–318.
- Williams, A. a Kerswill, P. (1999), 'Dialect levelling: change and continuity in Milton Keynes, Reading and Hull', yn Foulkes, P. a Docherty, G. (goln), *Urban Voices* (London: Arnold), tt. 141–62.
- Williams, G. (1975), *The Desert and the Dream: A Study of Welsh Colonization in Chubut 1865–1915* (Cardiff: University of Wales Press).

Williams, G. (1991), *The Welsh in Patagonia: The State and the Ethnic Community* (Cardiff: University of Wales Press).

Williams, R. B. (1962), *Y Wladfa* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).

Gwefannau

British Council (2020), ‘Adroddiad Cynllun yr Iaith Gymraeg, Patagonia 2020 (Ionawr–Rhagfyr 2020)’,
https://wales.britishcouncil.org/sites/default/files/adroddiad_cynllun_yr_iaith_gymraeg_2020_-_final_welsh.pdf [Cyrchwyd: 6 Gorffennaf 2023].

British Council Cymru (2023), ‘Cynllun yr Iaith Gymraeg’,
<https://wales.britishcouncil.org/rhaglenni/addysg/prosiect-yr-iaith-gymraeg> [Cyrchwyd: 6 Gorffennaf 2023].

Brooks, W. A. (2018), ‘The Welsh language in Patagonia: a brief history’,
<https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/welsh-language-in-patagonia-and-wales>
[Cyrchwyd: 6 Gorffennaf 2023].

Casgliad y Werin Cymru (2023^a), “Gwerslyvr Cyntav i ddysgu darllen Cymraeg at wasanaeth ysgolion y Wladva” gan R. J. Berwyn (Ail argraffiad, 1881),
<https://www.casgliadywerin.cymru/items/13273#?xywh=-122%2C-2%2C791%2C750&cv=>
[Cyrchwyd: 6 Gorffennaf 2023].

Casgliad y Werin Cymru (2023^b), ‘Llyfr y Barnwr’,
<https://www.casgliadywerin.cymru/items/14202#?cv=1&xywh=-62%2C0%2C887%2C899>
[Cyrchwyd: 6 Gorffennaf 2023].

James, E. W. (2014), ‘Viewpoint: The Argentines who speak Welsh’, *BBC News Magazine*,
<https://www.bbc.co.uk/news/magazine-29611380> [Cyrchwyd: 6 Gorffennaf 2023].

Rees, I. W. (2017), ‘Cyflwyno Tafodieithoedd Cymraeg y Wladfa’, *Llyfrgell Adnoddau'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol*, <https://llyfrgell.porth.ac.uk/Default.aspx?catid=528>
[Cyrchwyd: 6 Gorffennaf 2023].

OLAF